Berenschot

In de schijnwerpers

Groeipotentie voor de culturele sector door bijdragen aan maatschappelijke opgaven

Onderzoek in opdracht van de Vaste Commissie OCW van de Tweede Kamer

13 juni 2023, Bastiaan Vinkenburg & Sam Branten

Inhoudsopgave

pagina

Samenvatting 3

1. De vraagstelling uitgewerkt en ingekaderd 10

De vraagstelling van de commissie, de afbakening van het onderzoek, de aanpak en het vervolgproces

2. Culturele bijdragen aan maatschappelijke opgaven 16

Een beschrijving van maatschappelijke opgaven en voorbeelden van bijdragen hieraan van de culturele sector, inclusief de financiering daarvan

3. Ontwikkelingen en belemmeringen van het verdienvermogen 30

Toelichting op de gebruikelijke geldstromen voor de culturele sector en de bronnen met groeipotentie door bijdragen aan maatschappelijke opgaven

4. Conclusies en aanbevelingen 41

Conclusies van het onderzoek en aanbevelingen voor de aanstaande cultuurnota, het toekomstige cultuurbestel en het aanboren van nieuwe bronnen

Bijlagen 52

Onze gesprekspartners, inspirerende bronnen en meer voorbeelden

Wij hebben ons ingespannen om de fotografen bij het beeldmateriaal te achterhalen en te vermelden

Berenschot

Samenvatting

Buurt Opera Malpertuis door Opera Zuid, foto voorpagina en deze: Anna Mathioudaki

De Commissie OCW heeft groeipotentie geagendeerd

De Vaste Commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van de Tweede Kamer heeft het onderwerp *groeipotentie van de culturele en creatieve sector* op haar kennisagenda geplaatst. De commissie wil verkennen hoe de culturele en creatieve sector haar verdienvermogen kan vergroten. Het doel daarvan is een stabiele en (financieel) sterkere sector te realiseren, zowel in de samenleving als in de economie. Uit het Coalitieakkoord blijkt de verwachting dat niet enkel de sector op zich sterk moet worden, maar dat de sector ook maatschappelijke uitdagingen moet ondersteunen.

De commissie heeft Berenschot gevraagd onderzoek te doen naar de randvoorwaarden rondom het stelsel die de groeipotentie van de sector kunnen bevorderen. Het onderzoek is in overleg met de voorbereidingsgroep afgebakend tot de culturele sector plus het deel van de creatieve sector dat de productie en presentatie van culturele uitingen omvat. Aandacht gaat daarbij vooral uit naar culturele instellingen en individuele makers. De kern van de onderzoeksvragen die de commissie voor het onderzoek heeft meegeven zijn:

- *Op welke manieren kan de culturele sector bijdragen aan maatschappelijke opgaven, en welke van deze manieren dragen tevens bij aan het verdienvermogen van deze sector?*
- *Welke randvoorwaarden (inclusief eventuele stelselwijzigingen) zijn nodig om de bijdragen van de culturele sector aan maatschappelijke opgaven te kunnen verwezenlijken en om het verdienvermogen en de financiële stabiliteit van de sector te bevorderen?*

Berenschot heeft een uitgebreide documentstudie verricht en een nadere verkenning gedaan van goede voorbeelden uit de culturele sector. Er is met een brede verzameling experts gesproken, die de onderzoekers ook op nieuwe bronnen en inspirerende voorbeelden hebben gewezen. De bevindingen zijn gedeeld met de voorbereidingsgroep van de Commissie, teruggelegd bij een deel van de gesprekspartners en verwerkt tot een conceptrapport. Na bespreking van het conceptrapport met de voorbereidingsgroep is het rapport afgerond en aan de Commissie aangeboden, ten behoeve van het debat over het cultuurbeleid van de Commissie op 29 juni 2023.

De conclusies van het onderzoek leiden tot negen concrete aanbevelingen. Deze kunnen de commissieleden helpen bij de gedachtevorming over de randvoorwaarden voor de nieuwe aanvraagronde van de basisinfrastructuur op de korte termijn en over de herziening van het cultuurbestel die voor de komende jaren op de agenda staat. Tevens zijn de aanbevelingen gericht op de inbreng van andere domeinen.

De culturele sector helpt bij maatschappelijke opgaven

De samenleving wordt geconfronteerd met vele maatschappelijke opgaven. Deze opgaven hebben het karakter van taaie vraagstukken, die vanwege hun complexiteit geen eenduidige doelstellingen en eenduidige oplossingen hebben. Het kabinet stelt in het coalitieakkoord, en in het verlengde daarvan staatssecretaris Gunay Uslu van OCW in haar beleid, dat de creativiteit en culturele kracht van kunstenaars, ontwerpers en andere creatieve professionals kunnen helpen om dergelijke opgaven aan te pakken.

De culturele sector heeft getoond te kunnen bijdragen. Dit onderzoek zet een rijke verzameling creatieve voorbeelden in de schijnwerpers. Deze voorbeelden worden gekenmerkt door een grote diversiteit aan kunst- en cultuuruitingen en vinden zowel lokaal plaats als op (inter)nationale schaal. De onderzoekers onderscheiden drie vormen van bijdragen van de culturele sector aan maatschappelijke opgaven:

A) Bewustwording creëren (vraagstukken en belangen verkennen)

Het meervoudig kijken, duiden en betekenis geven, doorvragen, bestaande denkbeelden herdefiniëren. Hiermee breder begrip laten opbrengen voor standpunten van anderen (inlevingsvermogen). Zodoende het vermogen tot inleving en tot perspectiefwisseling aanwakkeren (*frame switching).* Voorbeelden zijn theatervoorstellingen met urgente, maatschappelijk thematiek, onder meer over polarisatie en over invulling van de ruimtelijk omgeving.

PS|theater

B) Handelingsperspectief bieden (oplossingsrichtingen ontwikkelen)

Het vormgeven van interactieve en iteratieve veranderprocessen zoals *design thinking*, gericht op verkenning en koersbepaling. Het ontwikkelen van experimenten, prototypes, proeftuinen en innovatielabs die tot andersoortig handelen aanzetten. Voorbeelden zijn de prijsvraag voor makers *Energy meets the Arts*, over de gevolgen van de energietransitie op het Nederlandse landschap, en *InnoFest,* dat verzorgt labs en testopstellingen bij festivals.

InnoFest

C) Effect bewerkstelligen (duurzaam in praktijk brengen)

Het realiseren van een effect op individueel of maatschappelijk niveau door concreet bij te dragen aan een opgave in de praktijk. De betrokkenen beleven en ervaren de effecten direct. Idealiter zijn deze culturele interventies niet eenmalig, worden deze verankerd in reguliere praktijken of processen en zorgen deze voor een systeemverandering. Voorbeelden hiervan zijn culturele interventies in de zorg of en initiatieven rond leefbaarheid en veiligheid in wijken.

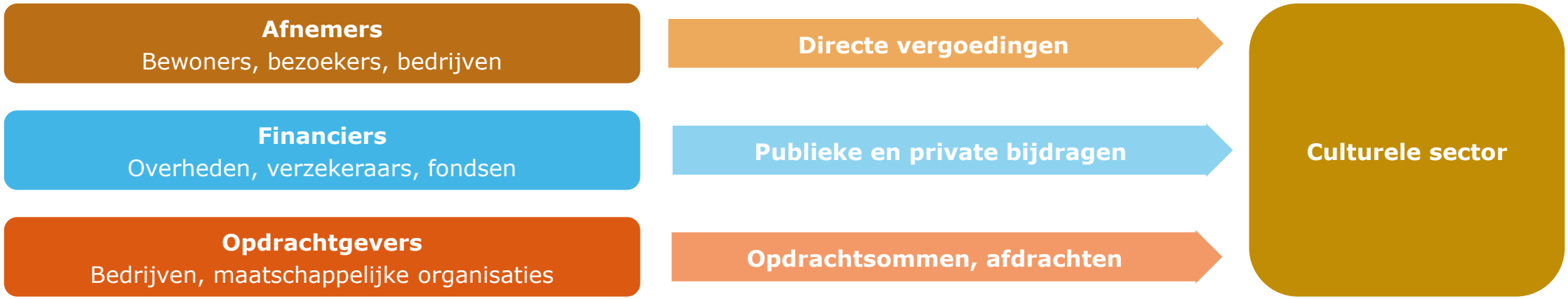

Culture Shock

Waarden van de culturele sector leveren verdienvermogen

Dit onderzoek draait om de vraag hoe de bijdragen aan maatschappelijke opgaven het verdienvermogen van de culturele sector kunnen vergroten. De onderzoekers constateren dat de inkomsten van de culturele sector tussen 2009 en 2019 (het laatste representatieve jaar voor de coronacrisis) slechts met 4% zijn toegenomen, terwijl in diezelfde periode het bruto binnenlands product met 30% toenam. De eigen inkomsten en private bijdragen voor de culturele sector zijn, ondanks alle aandacht voor cultureel ondernemerschap, beperkt toegenomen. Deze directe opbrengsten hebben de afname van subsidies in die jaren nauwelijks kunnen compenseren. Daar kwam vervolgens de dreun van de coronacrisis nog overheen. De culturele sector heeft nieuw perspectief nodig in het vergroten van het verdienvermogen, want bestaande geldstromen nemen niet toe.

Dit onderzoek is erop gericht te verkennen welke financiële bronnen groeipotentie bieden voor het verdienvermogen van de culturele sector door bijdragen aan maatschappelijke opgaven. Deze middelen kunnen komen van directe afnemers van de culturele producten, van overheden en fondsen die publieke en private financiering aan die opgaven besteden en ten slotte van bedrijven en maatschappelijke organisaties die als opdrachtgever voor de culturele sector kunnen optreden.

Een belangrijke uitkomst van dit onderzoek is dat het overgrote deel van de culturele projecten en initiatieven die gericht zijn op maatschappelijke opgaven worden gefinancierd uit ‘culturele potjes’, oftewel geldstromen die al bestemd zijn voor de culturele sector. Het onderzoek laat zien dat de grootste kans voor vergroting van het verdienvermogen ligt in het aanboren van bronnen uit andere sectoren, namelijk de sectoren die profiteren van de bijdragen die de culturele sector levert aan taaie vraagstukken in die sectoren.

Publieke financiering uit andere domeinen is legitiem

De onderzoekers constateren dat in praktijk niet alleen het initiatief tot het bijdragen aan maatschappelijke opgaven door spelers in de culturele sector wordt genomen, maar dat ook het overgrote deel van de financiering hiervan uit 'culturele potjes' komt. Het betreft vooral projectfinanciering van private cultuurfondsen zoals onder vele anderen het VSBfonds en het Prins Bernhard Cultuurfonds, evenals culturele projectsubsidies van overheden en de rijkscultuurfondsen, zoals het Fonds voor Cultuurparticipatie, het Mondriaan Fonds, het Fonds Podiumkunsten en het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie.

Cultuur is van grote betekenis voor de samenleving en wordt gezien als *merit good,* dus een gemeengoed waarvan de overheid het gebruik wil stimuleren. Vanuit het perspectief van *publieke waarde* dragen de verschillende overheidslagen via subsidies en andere publieke middelen bij aan de culturele sector. In het geval dat de culturele sector erin slaagt in toenemende mate een bijdrage te leveren aan maatschappelijke opgaven, legitimeert dit de verhoging van publieke bijdragen, ook uit andere beleidsdomeinen. Daarbij stellen de onderzoekers dat het leveren en financieren van bijdragen aan opgaven nadrukkelijk niet alleen een taak en zorg zijn van de culturele sector en de beleidsmakers die zich met die sector bezighouden, maar ook en vooral van de andere sectoren.

In tegenstelling tot eigen inkomsten, komen de revenuen van de maatschappelijke waarde vaak niet direct ten goede aan de culturele sector. Het zijn namelijk andere maatschappelijke domeinen en daarmee andere spelers in de samenleving aan wie de (maatschappelijke of economische) voordelen toevallen. Een praktisch voorbeeld is de zorgsector, waarvan de financiering is ingericht rond diagnose en curatie maar de interventies vanuit de culturele sector vooral bijdragen aan preventie en betekenisvol leven (positieve gezondheid). Het kan dus ook gaan om het beperken van maatschappelijke kosten in de toekomst. Hier verdient de culturele sector echter niet direct aan.

Binnen het cultuurbeleid is aandacht nodig voor het verruimen van de mogelijkheden om, als gesubsidieerde culturele instelling, meer en/of andere activiteiten te ontplooien dan degene waarover met de subsidiegevers prestatieafspraken zijn gemaakt. Als zich een opgave of vraagstuk aandient waar een creatieve, waardevolle oplossing voor kan worden ontwikkeld, dan is het bevorderlijk als de instelling of de maker ruimte, tijd en middelen heeft om te werken aan oplossingen. Dat betekent ook ruimte om te experimenteren, te falen, een nieuwe weg in te slaan en alternatieven te verkennen. Een randvoorwaarde hiervoor is een structurele financiering vanuit overheden waarmee een duurzame en solide culturele *basis* geborgd is. Vanuit deze infrastructuur kunnen in de *kern* culturele activiteiten worden gerealiseerd en kan als *plus*, met bredere financiering uit meer publieke bronnen, worden gewerkt aan oplossingen voor opgaven.

Maatschappelijk opdrachtgeverschap verdient aandacht

De onderzoekers voorzien ook groeipotentie van de culturele sector in de vorm van het werken in opdracht. Spelers uit not-for-profit-sectoren (en evengoed spelers uit het bedrijfsleven) kunnen het profijt dat zij ervaren van de bijdragen vanuit de culturele sector aan hun opgaven, de *toegevoegde waarde*, kapitaliseren en vergoeden. De onderzoekers stellen dat het maatschappelijk opdrachtgeverschap van andere sectoren kan worden aangemoedigd.

Spelers uit andere sectoren kunnen worden gestimuleerd om hun vragen te articuleren. Waar het nu over het algemeen de culturele sector is die het initiatief neemt om met creatieve oplossingen te komen, kunnen andere sectoren worden aangespoord om zelf onderwerpen en vraagstukken te formuleren en te agenderen, en om de culturele sector uit te nodigen aan oplossingen bij te dragen. Bovendien kunnen zij worden aangemoedigd om in hun financieringssystematieken drempels weg te nemen voor het verstrekken van opdrachten aan creatieve partijen of voor het vergoeden van culturele interventies. De onderzoekers verwachten echter niet dat de andere sectoren zelf gemakkelijk komen tot vraagarticulatie en passende culturele partners vinden. Partijen als zorginstellingen, woningcorporaties, landbouwcoöperaties vinden de makers en culturele instellingen niet vanzelf en bovendien begrijpen zij niet altijd elkaars taal en processen.

Er zijn in het land goede ervaringen met intermediairs uit de landelijke, provinciale en lokale ondersteuningsstructuur. Ondersteunende instellingen, landelijk en provinciaal, bundelen ervaring, kennis, expertise en netwerk, bijvoorbeeld op het gebied van kunst in de zorg. Zij kunnen daarmee functioneren als aanjager en intermediair. Zij voorzien partijen uit andere domeinen van kennis over de waarde van kunst en cultuur en bijdragen die makers en culturele organisaties kunnen leveren aan opgaven in andere domeinen, waarmee samenwerking en opdrachtgeverschap wordt gestimuleerd. Daarnaast verbinden zij van maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven aan de culturele en creatieve sector. Voorbeeld zijn het LKCA, Kunstloc Brabant en Cultuur Oost. In het kader van het stimuleren van maatschappelijk opdrachtgeverschap zijn deze rollen erg behulpzaam, zo niet onmisbaar, zowel voor de culturele sector als andere domeinen. Een succesfactor voor samenwerking is nabijheid. Een regionale benadering is daarom aan te bevelen.

Aanbevelingen aan overheden over randvoorwaarden

Op basis van onze conclusies dat de culturele sector op veel manieren kan bijdragen aan een breed palet aan maatschappelijke opgaven en dat overheden randvoorwaarden kunnen scheppen voor het vergroten van het verdienvermogen, formuleren wij negen aanbevelingen.

Aanbevelingen voor de aanstaande cultuurnota

1. Creëer experimenteerruimte in de subsidiesystematiek
2. Maak het maatschappelijke mogelijk maar stel het niet verplicht
3. Financier maatschappelijke (rand)programmering aanvullend

De eerste drie aanbevelingen betreffen het op korte termijn sturen op randvoorwaarden. Eind juni 2023 voert de Commissie het debat met de staatssecretaris van OCW over de cultuurnota 2025-2028 en de inrichting van de Basisinfrastructuur. In april heeft de Raad voor Cultuur een advies uitgebracht over het aanvraagproces. Wij gaan in op enkele punten daaruit, waaronder maatschappelijke betekenis.

Aanbevelingen voor de herziening van het cultuurbestel

4. Stel publieke financiering zeker als basis voor publieke waarde
5. Stimuleer het werken aan opgaven met specifieke regelingen
6. Opereer met provincies en gemeenten als één overheid

De volgende drie aanbevelingen hebben betrekking op de herziening van het cultuurbestel die is voorzien per 2029 en waarvan de voorbereidingen inmiddels zijn gestart. Wij gaan in op de inrichting van publieke financiering voor cultuur en het werken als één overheid. Deze aanbevelingen zijn gericht op alle overheden met een rol in het cultuurbestel, dus het rijk, provincies en gemeenten.

Aanbevelingen voor het activeren van andere domeinen

7. Spreek ministeries en overheden in andere domeinen aan
8. Dicht de *value gaps* tussen waardecreatie en revenuen
9. Zorg voor nationale, regionale en lokale intermediairs

Met de laatste drie aanbevelingen richten wij ons niet alleen op het werkveld van het ministerie van OCW maar ook andere overheden en maatschappelijke domeinen. Overheden kunnen de sectoren waar zij over gaan stimuleren met maatregelen en financiering om de meerwaarde van de culturele sector te benutten voor het aanpakken van maatschappelijke opgaven en het aanboren van andere bronnen.

Berenschot

1. De vraagstelling uitgewerkt en ingekaderd

Dutchblue van Caro Agterberg, prijswinnaar Energy meets the Arts

Context van het onderzoek in de Kennisagenda van OCW

Op de Kennisagenda van de Vaste Commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van de Tweede Kamer staat het onderwerp *Groeipotentie van de culturele en creatieve sector*. In het voorjaar van 2022 is de centrale vraagstelling voor dit thema door de commissie als volgt vastgesteld:

Hoe kan de culturele en creatieve sector haar verdienvermogen vergroten met als doel een stabiele en (financieel) sterkere sector te krijgen, zowel in de samenleving als in de economie?

De vraagstelling die centraal staat bij dit kennisthema van de kennisagenda speelt zich af tegen de achtergrond van huidige ontwikkelingen in de culturele en creatieve sector, zoals de steunmaatregelen en het herstelplan culturele en creatieve sector, de eerder gesloten New Creative Deal en de passage over cultuur en creatieve industrie in het coalitieakkoord Rutte 4, 2021–2025.

Uit zowel de New Creative Deal als het Coalitieakkoord blijkt het streven dat niet enkel de sector op zich sterk moet worden, maar de sector moet ook andere topsectoren en maatschappelijke uitdagingen ondersteunen.

Fundament van Renée van Oploo, landkunst in het Beerzedal. Geïnitieerd door Landcoöperatie Dal van de Kleine Beerze in co-creatie met boeren, burgers en ondernemers

Vraagstelling van de commissie voor het onderzoek

In het licht van bovenstaande ontwikkelingen, heeft de commissie aan Berenschot opdracht gegeven nader onderzoek te doen naar *de randvoorwaarden rondom het stelsel die de groeipotentie van de culturele en creatieve sector (en daarbinnen instellingen en individuele makers) kunnen bevorderen.* Het stelsel zelf, inclusief de Basisinfrastructuur van het rijk, mag ook ter discussie staan in dit onderzoek. De onderzoeksvragen die de commissie aan Berenschot heeft meegegeven als richtinggevend voor het onderzoek zijn:

1. Verdienvermogen in relatie tot maatschappelijke opgaven

a) Op welke manieren kunnen de culturele en creatieve sector bijdragen aan maatschappelijke opgaven, zoals de energietransitie en de woonopgave?

b) Welke van deze manieren dragen tevens bij aan het verdienvermogen van de sectoren?

c) Hoe kan de bijdrage van de culturele en creatieve sector aan maatschappelijke opgaven meer zichtbaar worden gemaakt (in termen van indicatoren) en hoe kan het verdienvermogen van de sector in meer brede zin worden geoperationaliseerd?

2. Randvoorwaarden in relatie tot het cultuurbeleid en het cultuurbestel

a) Welke randvoorwaarden (inclusief eventuele stelselwijzigingen) zijn nodig om de bijdragen van de culturele en creatieve sector aan maatschappelijke opgaven te kunnen verwezenlijken?

b) Welke randvoorwaarden (inclusief eventuele stelselwijzigingen) zijn nodig om het verdienvermogen en de financiële stabiliteit van de sector te bevorderen?

c) Kan bij de randvoorwaarden in vraag 2a en 2b onderscheid gemaakt worden naar typen randvoorwaarden zoals juridische, economische, sociale en technologische randvoorwaarden?

d) Welke randvoorwaarden zijn op korte termijn (t.b.v. nieuwe aanvraagronde BIS) realiseerbaar en welke randvoorwaarden op de (middel)lange termijn (t.b.v. herziening bestel)?

e) Waar versterken de randvoorwaarden in vraag 2a en 2b elkaar en waar kunnen ze elkaar tegenwerken?

Afbakening: de culturele sector, vooral kunsten en erfgoed

In de onderzoeksvraag wordt, evenals in het Coalitieakkoord, gesproken over de culturele en creatieve sector. In de breedste zin kan daarmee de gehele creatieve industrie worden bedoeld, die volgens de Satellietrekening Cultuur & Media van het CBS 3,4% bijdraagt aan het BNP en 330.000 banen omvat. Die schaal is voor dit onderzoek echter te ruim. We hebben de scope beperkt.

Op basis van de driedeling uit de Monitor Creatieve Industrie (zie tabel hiernaast) hebben de voorbereidingsgroep en wij gekozen voor een afbakening die zich beperkt tot (1) kunsten en cultureel erfgoed en die delen van (2) media en entertainment die de productie en presentatie van culturele uitingen omvatten. Overige media en (3) creatieve zakelijke dienstverlening vallen er buiten.

Deze afbakening valt samen met de 'artistieke' en de 'historische' dimensie die het SCP onderscheidt, waarbij de 'esthetische' erbuiten valt. De scope van dit onderzoek betreft op rijksniveau Artikel 14, Cultuur van de Rijksbegroting, maar niet artikel 15, Media. Daarnaast vallen binnen deze afbakening ook de lokale culturele infrastructuur zoals bibliotheken en cultuureducatie.

In de praktijk van dit onderzoek bedoelen en bedienen we hiermee de '**culturele sector**.' Deze term sluit aan bij het cultuurbeleid en het cultuurbestel, op nationale, provinciale en lokale schaal.

Onderdelen volgens Monitor Creatieve Industrie	In scope
1. Kunsten en cultureel erfgoed	
Podiumkunsten	V
Scheppende kunsten	V
Cultureel erfgoed	V
Overige kunst & erfgoed	V
2. Media en entertainment	
Film (v.w.b. creatieve productie)	V
Muziekindustrie (v.w.b. creatieve productie)	V
Boekenindustrie (v.w.b. creatieve productie)	V
Live entertainment (v.w.b. creatieve presentatie)	V
Radio en tv	
Persmedia	
Overige uitgeverijen	
3. Creatieve zakelijke dienstverlening	
Architectuur	
Design	
Communicatie	
Gaming	

Reflectie op de vraag: meer perspectieven van groei

Het doel dat de Commissie volgens de Kennisagenda voor ogen heeft is een stabiele en (financieel) sterkere sector te krijgen. Het onderzoek heeft dus enerzijds een financieel perspectief. Het gaat volgens de centrale onderzoeksvraag om het versterken van de financiële positie van de culturele sector zelf. In het Coalitieakkoord uit 2021 is ook een structurele verhoging van het rijkscultuurbudget van € 170 miljoen per jaar opgenomen. Daarmee is beoogd om, na de steunmaatregelen in de coronacrisis, herstel, vernieuwing en groei mogelijk te maken.

Het onderzoek moet laten zien welke mogelijkheden en randvoorwaarden er zijn voor versterking van het verdienvermogen, ook buiten de bestaande kaders en het institutionele denken dat nu de overhand heeft. Met deze randvoorwaarden kan dan rekening worden gehouden bij de vormgeving van een nieuw en toekomstbestendig cultuurbestel. De wens is te komen tot een ruimer speelveld.

In de tweede plaats past het onderzoek in het streven naar verhoging van de bijdrage en toegevoegde waarde van de culturele sector aan de samenleving. Het Coalitieakkoord stelt dat door kennis, creativiteit en ondernemerschap te verbinden, kansrijke cross-overs en maatschappelijke meerwaarde worden gecreëerd. Daarbij wordt gedacht aan grote maatschappelijke opgaven, zoals de energietransitie, de woonopgave en gezondheid en zorg.

De ambitie van het kabinet is dus tweeledig: niet enkel de sector op zich moet sterk worden, maar deze moet ook andere sectoren en maatschappelijke uitdagingen ondersteunen. Dit onderzoek moet daarom ook uitwijzen in hoeverre de bijdrage aan grote maatschappelijke opgaven het verdienvermogen van de sector kan versterken. Kanttekening hierbij is dat deze bijdrage, onder meer in het Coalitieakkoord, vooral wordt toegeschreven aan de creatieve industrie (zoals ontwerpers), terwijl het eerste perspectief, ook in het Coalitieakkoord, met name de culturele sector in engere zin betreft (zoals instellingen, gezelschappen en makers).

We hebben aan de voorkant vastgesteld met de voorbereidingsgroep dat zowel het financiële als het maatschappelijke perspectief aandacht verdienen in het onderzoek. Het gaat over meer dan geld, ook over het zichtbaar maken van de bijdragen van de culturele sector aan andere maatschappelijke domeinen. Die doelstelling heeft geleid tot de titel van dit rapport: ***In de schijnwerpers***.

Aanvliegroute: vanuit ervaringen naar randvoorwaarden

Er ligt al veel onderzoeksmateriaal over de ontwikkelingen in het cultuurbeleid ten aanzien van het verdienvermogen en de bijdragen aan maatschappelijke opgaven, bij de Tweede Kamer, het ministerie van OCW, wetenschappers, spelers in het veld en bij Berenschot zelf. De commissie verwachtte dan ook dat wij niet opnieuw het brede veld intrekken en betrekken, maar met onze expertise en in samenspraak met enkele experts voortbouwen op wat er allemaal ligt. Op basis van de centrale doelstelling, de onderzoeksvragen en de afbakening hebben wij de volgende aanvliegroute gehanteerd voor ons onderzoek, die terug te zien is in de hoofdstukken van deze rapportage:

1. Welke vragen worden in dit onderzoek geadresseerd en hoe wordt het onderzoeksterrein gedefinieerd?
2. Welke goede ervaringen zijn er met meerwaarde en bijdragen van de culturele sector aan maatschappelijke opgaven?
3. Hoe ziet het verdienmodel van deze ervaringen/voorbeelden eruit en wat zijn de bronnen maar ook belemmeringen van deze inkomsten, publiek en/of privaat?
4. Welke randvoorwaarden kunnen overheden scheppen om dit verdienpotentieel verder te ontwikkelen en zo de culturele sector te versterken? Tot welke aanbevelingen leidt dit?

Gedurende dit onderzoek zijn de volgende stappen doorlopen:

- Documenten bestuderen en gedachten vormen
- Individuele gesprekken voeren met experts
- Groepsgesprek voeren met sectorspecialisten van Berenschot
- Denklijn ontwikkelen en synthese van bevindingen
- Denklijn bespreken met voorbereidingsgroep
- Synthese neerleggen bij deel van experts en reacties verwerken
- Concrete aanbevelingen voor beleid bepalen
- Conceptrapport met samenvatting opstellen
- Conceptrapport bespreken met voorbereidingsgroep
- Reacties verwerken en definitieve rapportage opleveren

In de bijlage is een lijst met onze **gesprekspartners** opgenomen. Ook staan de **bronnen** genoemd die zijn gebruikt voor dit rapport en overige inspirerende bronnen. Ten slotte vermelden wij een aantal andere **voorbeelden** van bijdragen aan maatschappelijke opgaven door makers en culturele instellingen.

Berenschot

2. Culturele bijdragen aan maatschappelijke opgaven

LOUD SHADOWS | *LIQUID EVENTS* op Oerol Festival, foto: PLASTIQUE FANTASTIQUE

De waarden van kunst en cultuur voor de samenleving

In dit hoofdstuk verkennen we eerst de kenmerkende bijdragen en meerwaarde van de culturele sector aan maatschappelijke opgaven. Het cultuurbeleid in Nederland is al decennialang gestoeld op een breed waardenperspectief. In de jaren negentig definieerde staatssecretaris Rick van der Ploeg het begrip cultureel ondernemerschap aan de hand van het creëren van artistieke, maatschappelijke en economische waarde. Ook zijn opvolgers, evenals de Raad voor Cultuur en provinciale en lokale overheden hanteren dit perspectief.

Het staat in het cultuurbeleid buiten kijf dat kunst en cultuur intrinsiek waarde hebben. Dat is eigen aan de kunst en wordt niet betwist. Tabo Goudswaard, kunstenaar, onderzoeker en sociaal ontwerper, stelt: "kunst als middel is het krachtigst als het begint met kunst als doel." De intrinsieke waarde van kunst en cultuur is volgens hem en anderen een noodzakelijke voorwaarde voor sociale en economische effecten. In lijn met deze stelling heeft de WRR er in de publicatie Cultuur herwaarderen (2015) voor gepleit om het onderscheid in intrinsieke en instrumentele waarde voortaan achterwege te laten. Dit onderzoek richt zich specifiek op de meerwaarde die de culturele sector kan bieden door bij te dragen aan maatschappelijke opgaven.

De Arts & Humanities Research Council in Groot Brittannië heeft in 2016 in het Cultural Value Project de waarde van kunst en cultuur voor individuen en de samenleving onderzocht door een grootschalige inventarisatie van beschikbare data (veelal lokale casestudies) en onderzoeksrapporten. De vormen van meerwaarde van kunst en cultuur die de Britse onderzoekers hebben onderscheiden, zijn ook in dit onderzoek naar voren gekomen als mogelijke bijdragen aan maatschappelijke opgaven die in Nederland landelijk en lokaal spelen:

- De gezondheid en het welzijn van burgers verbeteren → *Preventie en curatie, positieve gezondheid, kwaliteit van leven*
- Helpen minderheidsgroepen hun stem te vinden en hun identiteit uit te drukken → *Zelfredzaamheid, kansengelijkheid, emancipatie*
- Op individueel niveau het respect voor anderen en het empathisch vermogen vergroten → *Sociale cohesie, polarisatiebestrijding*
- Bijdragen aan het zogeheten innovatief vermogen van de samenleving → *Creatieve vaardigheden, 21st century skills*
- Steden en stadswijken nieuw leven inblazen → *Leefbaarheid, aantrekkingskracht, veiligheid, grondwaardestijging*
- Een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de creatieve industrie in een land → *Werkgelegenheid en economische spin-off*
- Bijdragen aan het functioneren van democratische systemen → *Mediawijsheid, informatievoorziening, vertrouwen in de overheid*

Maatschappelijke opgaven zijn taaie vraagstukken

Maatschappelijke opgaven zijn de grote onderwerpen waarvoor overheden de komende jaren aan de lat staan, maar die niet alleen door overheden kunnen worden opgelost. Het is onvermijdelijk dat maatschappelijke organisaties, bedrijven, onderwijs- en kennisinstellingen en burgers een directe of ondersteunende bijdrage leveren. Voorbeelden van actuele maatschappelijke opgaven zijn: *leefbaarheid vergroten van wijken en steden, kansenongelijkheid verminderen, zorguitgaven beheersen* en *landbouw verduurzamen*. Vaak zitten bestaande systemen de oplossingen van deze opgaven in de weg. Dat komt door de meervoudig complexe aard van dergelijke opgaven:

- *Inhoudelijk/cognitief;* vanwege onzekerheid in kennis van oorzaken en uitingsvormen, incomplete of zelf tegengestelde informatie, veranderende voorwaarden en de samenhang met andere problemen. Er zijn spanningsvelden en dilemma's. Er zijn daardoor geen eenduidige oplossingen, oplossingen laten zich moeilijk identificeren en een poging tot oplossing kan resulteren in andere problemen.
- *Sociaal/normatief;* er zijn veel betrokkenen, veel (tegenstrijdige) belangen, veel probleemhebbers met verschillende visies op de problemen. Partijen zitten vast in hun eigen patronen en *frames.* Betrokkenen kijken vanuit verschillende kaders en perspectieven, hanteren verschillende waarden en normen en hebben ook andere preferenties.

Deze meervoudige complexiteit zorgt ervoor dat routinematige aanpakken niet volstaan. Het zijn taaie vraagstukken, door sommige onderzoekers ook wel *wicked problems* genoemd, omdat ze niet gehoorzamen aan beproefde rationele technieken en benaderingen. Bij taaie vraagstukken volgen diagnose en therapie elkaar niet op. Aanpakken zijn juist zoekend en incrementeel. Processen zijn interactief en iteratief. Dat vraagt om andere en meer creatieve aanpakken.

Gegeven de sociale en economische waarden van kunst en cultuur, is het aannemelijk dat de cultuursector een waardevolle rol kan vervullen binnen andere domeinen en zodoende een bijdrage kan leveren aan diverse maatschappelijke opgaven. De meerwaarde die de culturele sector kan bieden, komt voort uit de unieke eigenschappen van kunst en cultuur. Makers staan midden in de samenleving, verhouden zich daartoe en kunnen zeer geëngageerd zijn. Het met verbeeldingskracht en creativiteit opzoeken van complexiteit, dilemma's, ambiguïteiten en dergelijke maakt het mogelijk om constructief te werken aan grote en betekenisvolle vraagstukken.

Dit blijkt ook uit een rijke verzameling voorbeelden van culturele bijdragen aan maatschappelijke opgaven. Hierna zetten wij een aantal inspirerende voorbeelden in de schijnwerpers. We beschrijven ter illustratie ook de financiering hiervan. In de bijlage noemen wij nog een aantal voorbeelden en er zijn er nog veel meer. We sluiten dit hoofdstuk af met een ordening van de aard van de bijdragen.

Bewustwording rond veiligheid

Onder de vleugels van **Wat we doen** maakte regisseur Floris van Delft samen met hiphopartiest Winne op eigen initiatief een muzikale voorstelling over jongens die opgroeien in een wereld waar ze hun plek niet kunnen vinden. Jongens die dromen van geld en aanzien. Jongens die altijd hun dekking hoog hebben.

Angry Young Men gaat over de veiligheid van de samenleving versus de moeite die de samenleving moet doen om jongeren in veiligheid te laten opgroeien.

Tijdens de landelijke theatertournee, was er een interesse vanuit onder meer het Openbaar Ministerie, gemeenten, de politie en jongerenwerk. Bij deze professionals leidt de voorstelling tot empathie en inzicht. Dat brengt gevoelens van betrokkenheid en/of verantwoordelijkheid tot stand. De voorstelling is een aanzet tot het vertalen van de inzichten naar handelingsperspectief.

Tijdens de tournee kreeg Wat we doen meer dan 50 aanvragen voor extra voorstellingen en de organisatie bouwde daarmee een netwerk op van culturele en sociaalmaatschappelijke organisaties. De voorstelling is door de politie afgenomen en is gespeeld voor de afdeling Criminologie. Het heeft ook geleid tot twee spinoffs van het project:

- Met SCIN: de voorstelling wordt opgenomen en daaromheen wordt een opleidingsmodule gemaakt voor studenten en professionals in het forensisch veld.
- Met RIEC: er wordt een gezamenlijk meerjarig programma ontwikkeld over vertrouwen tussen mensen en overheidssystemen.

De eerste theatertournee werd gefinancierd door Fonds Podiumkunsten, Gemeente Rotterdam, VriendenLoterij en diverse cultuurfondsen.

Foto: Mo Alzoabi

Patroondoorbreking op de werkvloer in de zorg

Mensen met een ernstige verstandelijke en meervoudige beperking die wonen bij Severinus zijn nauwelijks in staat om zelf invulling te geven aan hun vrije tijd. Zij leven van zorg- naar zorgmoment. Voor deze mensen is er bijna geen vrijetijdsaanbod en zij hebben net als ieder ander recht op kwaliteit van leven.

In 2018 begonnen de eerste gesprekken tussen **Severinus** en Kunstloc Brabant om te kijken hoe kunst en cultuur toegankelijk gemaakt kunnen worden voor mensen met een meervoudige handicap. Na een gezamenlijke formulering van de vraag aan kunstenaars droeg Kunstloc Brabant het Bossche kunstenaarsduo **Sjaak Langenberg & Rosé de Beer** voor. Uiteraard moest er binnen Severinus draagvlak en financiering komen voor een stap in het ongewisse.

In december 2019 presenteerden Langenberg & De Beer hun visie en aanpak. In 2020 werkten ze deze verder uit tot de **'Kleinkijkacademie**' en zijn fondsen geworven voor de uitvoering. Het resultaat is een leerlijn voor de zorgprofessionals binnen de interne opleiding van Severinus die alledaagse zorgtaken omtovert tot een culturele beleving. Dit moet ervoor zorgen dat beleving van kunst en cultuur door cliënten onderdeel wordt van de dagelijkse zorg.

De begroting voor dit project was ruim € 120.000 waarvan ruim twee derde cultuurgelden (o.a. impulsgelden van provincie Noord-Brabant en het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie).

Foto: Ben Nienhuis

Inlevingsvermogen stimuleren

Leids stadstheatergezelschap **PS|theater** heeft op eigen initiatief de voorstelling ***Onze Grond*** geproduceerd. In een weiland speelde een voorstelling over een stuk grond dat zou worden bebouwd met een distributiecentrum, een heel grote doos. Acteurs brachten de belangen en belevenissen van betrokkenen tot leven: de milieuactivist, de buurtbewoner, maar ook de boer die zijn land wel moest verkopen.

Naar aanleiding van Onze Grond is PS|theater door een consortium van ambtenaren van de ministeries van BiZa (NOVI) en van LNV en medewerkers van het Bestuurlijk Platform Groene Hart (BPGH) benaderd om verder na te denken over het thema en mogelijk samen te werken in, met name, het participatievraagstuk. Hieruit is een voorstel gekomen van een adaptatie van Onze Grond voor het NOVI congres en een een congres van het BPGH, een podcastreeks en ten slotte het hernemen van Onze Grond bij het 65-jarig bestaan van het Groene Hart.

Van het begin af aan waren er wel opmerkingen over de begrotingen. Die zouden te hoog zijn en niet binnen het bereik van deze ambtenaren. Uiteindelijk hebben zij PS|theater enkel de opdracht voor de congresvoorstellingen gegeven. In de herneming van Onze Grond was met name het BPGH zeer geïnteresseerd. Het BPGH heeft gelobbyd bij BiZa, LNV, OCW, het Prins Bernhard Cultuurfonds en verschillende gemeentes. Hier heerste over het algemeen enthousiasme, maar uiteindelijk kreeg het BPGH het bedrag dat nodig is voor een volledige herneming niet (op tijd) rond.

Zelf had het BPGH € 60.000,- gereserveerd. Uit dit budget is een solovoorstelling voortgekomen, waarin het materiaal van Onze Grond wordt teruggebracht naar één persoon. De première is op het Groene Hart Festival van het BPGH. Het BPGH gaat vervolgens de boer op langs verschillende gemeenten om de voorstelling aan te bieden.

Zelfredzaamheid vergroten in de wijk

Stichting Het Laagland initieerde het project **ZuidZone**. Met het project wordt theater ingezet binnen de wijk Geleen-Zuid: een vergrijsde wijk, waarin 40% van de beroepsbevolking van een uitkering leeft. Leegstand en de procedure van herplaatsing zorgen voor een negatief effect op gevoelens van veiligheid en comfort. Doel van *ZuidZone* is het verbeteren van de leefbaarheid in de wijk. Het Laagland wil de bewoners van Geleen-Zuid meer perspectief geven. Het project is vooral gericht op de kinderen en (kwetsbare) ouderen.

Theatermakers ontmoeten bewoners en wisselen verhalen en dromen uit. Samen met de buurt bedenken en organiseren de makers creatieve projecten die de verhalen van de wijk voor het voetlicht brengen, variërend van een podcast tot een locatievoorstelling. De uiteenlopende kunstzinnige vormen passen steeds bij het talent en de mogelijkheden van de participanten. Actieve participatie aan kunstzinnige activiteiten versterkt de zelfredzaamheid van bewoners en verbreedt hun perspectief. Bewoners worden wijkmakers die eigenaarschap hebben over de verhalen die gedeeld worden.

Binnen ZuidZone werkt Het Laagland samen met woningcorporatie ZOwonen en VIA ZUID, de organisatie voor talentontwikkeling in de podiumkunsten in Limburg. Het project ZuidZone wordt financieel ondersteund door het Fonds voor Cultuurparticipatie.

Culturele interventies in de zorg

Kunst op Recept is een samenwerking tussen een eerstelijnsgezondheidszorg (EMC Mondriaanlaan), stadstheater en kunstencentrum DE KOM en welzijnscoaches van Movactor. Een zorgprofessional kan een cliënt met terugkerende psychosociale klachten doorverwijzen naar Kunst op Recept. Samen met de cliënt wordt gekeken welke interventie het beste past. DE KOM functioneert als intermediair voor het culturele aanbod. Voor de deelname betaalt de cliënt slecht een kleine bijdrage.

Deze innovatie samenwerking is een pilotproject en wordt ondersteund door de gemeente Nieuwegein, VSB fonds en Agis Innovatiefonds. Het LKCA is betrokken voor de landelijke uitrol en communicatie.

Een ander innovatief project is **MiMiC**, dat een brug slaat tussen muziek en zorg. Professionele musici spelen gedurende een aantal dagen op een afdeling van een ziekenhuis voor patiënten en zorgprofessionals. Hiermee wordt bijgedragen aan het verbeteren van de kwaliteit van zorg en leven. MiMiC is ontstaan als een gezamenlijk onderzoeksproject van het Universitair Medisch Centrum Groningen (UMCG) en het Lectoraat Lifelong Learning in Music aan de Hanzehogeschool in Groningen.

Voor, tijdens en na de muzikale interventie worden pijn, angst en stress, bloeddruk, hartslag en de ademhaling geregistreerd. Een controlegroep van patiënten onder dezelfde omstandigheden krijgen geen muziek interventie. De eerste resultaten tonen een duidelijke bevestiging dat muziek, in dit geval live muziek, het herstel na een operatie positief beïnvloedt. Bovendien blijkt dat de aard van de interactie tussen verpleegkundige en patiënt andere, positieve, dimensies krijgt.

MiMiC, foto: Deborah Roffel

Sociale cohesie in en leefbaarheid van de stad

Breda omarmt blinde muren met kunst. **Blind Walls Gallery** is een museum op straat. Lokale en internationale kunstenaars werken aan een groeiende collectie muurschilderingen geïnspireerd op het verleden, heden en de toekomst van Breda. Inmiddels zijn er ruim 100 muurschilderingen gemaakt, verspreid door Breda.

Een succesvolle schildering bestaat uit drie componenten: een bijzonder verhaal, een locatie waar je het verschil kunt maken en een kunstenaar met een uitgesproken stijl.

Sinds 2015 nodigt Blind Walls Gallery kunstenaars uit die zich laten inspireren door de verhalen van Breda. Er wordt goed nagedacht over in welke buurten of wijken een muurschildering het verschil kan maken. Vervolgens wordt er uitgebreid onderzoek gedaan naar de locatie of het gebouw waar de schildering komt.

Deze combinatie van street art en cultureel erfgoed heeft veel impact op de wijken en de stad. Het draagt bij aan de leefbaarheid, sociale cohesie, trotse bewoners, omgevingskwaliteit en toerisme.

Blind Walls Gallery werkt samen met gemeente, woningbouw, bewoners, ontwikkelaars en bedrijven. Bijna de helft van de begroting wordt gedekt uit cultuursubsidies.

Oproepen tot verandering

Het gebruik van smartphones en andere mobiele devices in het verkeer leidt te vaak tot ongelukken. Eén moment van onachtzaamheid kan levens kosten en verwoesten. In maart 2016 overleed de 21-jarige Yannick Frijns nadat zij werd aangereden door een automobiliste, die volgens het Openbaar Ministerie was afgeleid door het gebruik van haar smartphone. Na haar dood richtten haar ouders Stichting Yannick op: een organisatie actief op het gebied van bewustwording, preventie en wet- en regelgeving m.b.t. de risico's van het gebruik va smartphones tijdens verkeersdeelname. Hun verhaal en initiatief vormden voor **MATZER Theaterproducties** de aanleiding voor het maken van de voorstelling ***SMART***.

De voorstelling maakt dit actuele thema invoelbaar en zet het onderwerp 'afleiding in het verkeer' op een innovatieve manier op de agenda binnen organisaties en bedrijven.

Voor *SMART* werkt MATZER samen met een groot aantal partners uit verschillende sectoren, waaronder Heijmans, ABN-AMRO, ANWB, Interpolis, Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en Volvo. Deze partner sponsoren dit project en vergroten het bereik.

MATZER wordt meerjarig ondersteund door Fonds Podiumkunsten, Provincie Noord-Brabant en de gemeente 's-Hertogenbosch.

Foto: Karin Jonkers

Frame switching door theater

Toneelgroep Jan Vos produceert vele locatietheater-voorstelllingen rond maatschappelijke thema's zoals radicalisering en energie. In relatie tot de stikstofcrisis, radicaliserende boeren en journalistieke stemmingmakerij, slaat de voorstelling ***Grond*** een brug tussen twee werelden die niet zo snel samen komen.

Deze voorstelling was een samenwerking met Stichting Goed Geboerd. Deze stichting droeg financieel en op marketinggebied bij aan het project en bij de uitvoering waren zij verantwoordelijk voor de vrijwilligers op locatie en het randprogramma in de vorm van nagesprekken. Zij hebben ook de fondsenwerving voor Grond gedaan. Er is € 115.000 aan fondsen geworven, grotendeels van private cultuurfondsen.

Bureau Pees is een productiehuis voor sociaal-artistiek theater, bedoeld om je anders te laten kijken. ***Iets met boeren*** is een locatietheater-productie met als doel om bezoekers met elkaar aan de praat krijgen en zo de polarisatie in het landbouwdebat bestrijden. Het stuk werd op meerdere boerderijen in Brabant uitgevoerd met professionele acteurs en boeren en inwoners uit de dorpen. Korte scènes bieden een inkijkje in de verschillende perspectieven op de boerencrisis.

De totale begroting voor 30 uitvoeringen was ruim € 150.000. Daarvan werd ruim de helft gedekt uit cultuurgelden. ZLTO en HAS green academy waren cofinancier voor in totaal circa € 10.000.

Iets met Boeren, foto: Rob ten Broek

Verbinding in de wijk door opera

Malpertuis is een oudere volkswijk in Maastricht waar voorzieningen en ontmoetingsplekken verdwijnen, waardoor verschraling dreigt. **Opera Zuid**, het Maastrichtse BIS-operagezelschap met een eigen studio in de Malpertuis kerk, trekt zich deze verschraling al geruime tijd aan en heeft een community-project opgezet.

Samen met buurtbewoners creëert Opera Zuid een inkijkje in het leven en de verhalen van de mensen in de Maastrichtse wijk Malpertuis. Hun verhalen, persoonlijke anekdotes en muziek worden door regisseur Tamara Jongerden samengebracht tot de muziek-theatrale **Buurt Opera Malpertuis** (BOM).

In tegenstelling tot het normale proces van het ontwikkelen en uitvoeren van een opera, gaan de artistieke professionals voor een langere tijd en op een intensievere wijze te werk door de (nog) onervaren buurtbewoners mee te nemen van a tot z. Buurtbewoners hebben hier elkaar leren kennen, hun zelfvertrouwen is erdoor toegenomen en er zijn bijzondere vriendschappen ontstaan.

Opera Zuid heeft de Buurt Opera Malpertuis opgezet in samenwerking met welzijnsorganisatie Trajekt, creatief buurthuis de Kunstketel en het Conservatorium Maastricht. Het is een goed voorbeeld van hoe de samenwerking tussen cultuur en welzijn bijdraagt aan de leefbaarheid van een wijk. De buurt bloeit erdoor op, alsook haar inwoners.

Het project wordt mede mogelijk gemaakt door Fonds voor Cultuurparticipatie, het Oranje Fonds, het Elisabeth Strouven Fonds, Stichting Kanunnik Salden/Nieuwenhof en de Gemeente Maastricht. De kosten van circa € 60.000 komen voor de helft uit publieke en de andere helft uit private bronnen.

Foto: Anna Mathioudaki

Kunst als onderdeel van de energietransitie

De Rotterdamse arbeiderswijk Bospolder-Tussendijken (BoTu) vormt de proeftuin voor de energietransitie door een nieuw warmtenet aan te leggen en alle huishoudens vóór 2030 van het gas te halen. Tegelijk is het een van de armste wijken van Nederland.

Design en kunst worden hier ingezet om sociale innovaties in de stad aan te jagen. Bewoners, energie-experts, activisten, kunstenaars, gemeenteambtenaren en de woningbouwvereniging hebben kennis en krachten gebundeld om te onderzoeken wat duurzaam samenleven betekent. Samen geven ze vorm aan een denkbeeldig scenario van een inclusieve én energieneutrale wijk.

Dit resulteerde in de tentoonstelling *Vooruitkijken: Objects of Change* in Depot Boijmans Van Beuningen. In een meterslange tekening laat kunstenaar Melle Smets zien hoe de wijk zelfvoorzienend kan worden. Dit lukt door een simpele keus: alles draait op menskracht, de meest duurzame energiebron op aarde.

Het **Huis van de Toekomst** bouwt nu prototypes van de menskrachtsamenleving. Eens per half jaar komen professionals en buurtbewoners bij elkaar. Samen zoeken ze hoe prototypes meegenomen kunnen worden in de verduurzaming van BoTu.

Het project is een samenwerking van onder meer Human Power Plant, Academie voor Beeldvorming, Energie Performance, Gemeente Rotterdam, Rotterdam Circulair, Havensteder, Eneco en Museum Boijmans Van Beuningen.

Beeld: Academie voor Beeldvorming

Categorieën van bijdragen aan maatschappelijke opgaven

De eerste onderzoeksvraag gaat over het zichtbaar maken van bijdragen van de culturele sector van oplossingen voor maatschappelijke opgaven. We onderscheiden op basis het onderzoek en de praktijkvoorbeelden drie categorieën van bijdragen:

A) Bewustwording creëren (vraagstukken en belangen verkennen)

Meervoudig kijken, duiden en betekenis geven, doorvragen, bestaande denkbeelden herdefiniëren. Hiermee breder begrip laten opbrengen voor standpunten van anderen (inlevingsvermogen). Zodoende het vermogen tot inleving en tot perspectiefwisseling aanwakkeren (*frame switching).* Bereidheid om zich los te maken van bestaande denkbeelden en om alternatieve richtingen in te willen slaan. Oproepen om in actie te komen, mensen deelgenoot te maken en in de veranderstand te zetten.

B) Handelingsperspectief bieden (oplossingsrichtingen ontwikkelen)

Het vormgeven van interactieve en iteratieve veranderprocessen zoals *design thinking*, gericht op verkenning en koersbepaling. Het ontwikkelen van experimenten, prototypes, proeftuinen en innovatielabs die tot andersoortig handelen aanzetten. In complexe systemen wordt een (werkbare) oplossing gevonden door te ontdekken en uit te proberen. De sleutel voor een oplossing ligt dus in experiment.

C) Effect bewerkstelligen (duurzaam in praktijk brengen)

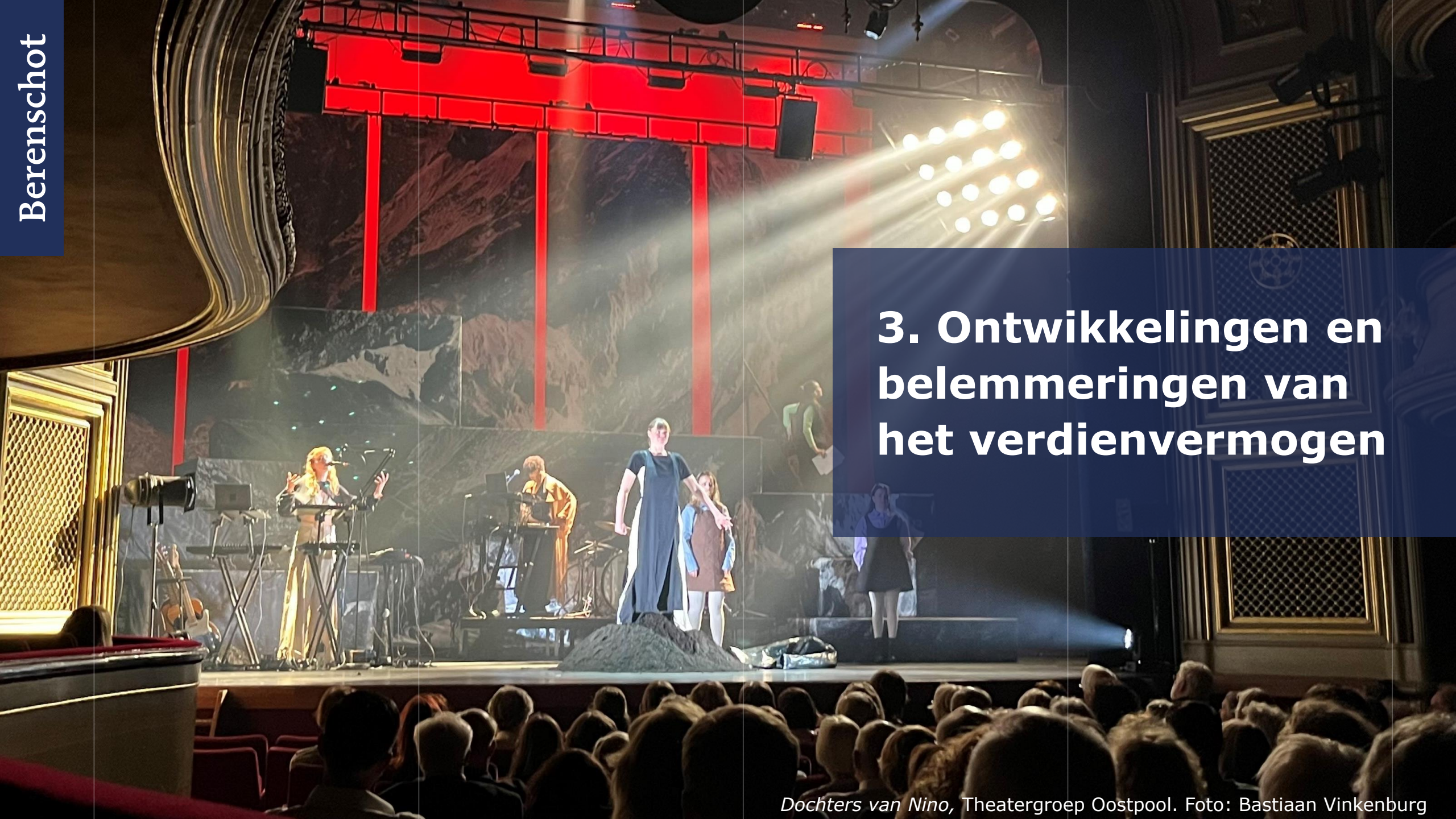
Het realiseren van een effect op individueel of maatschappelijk niveau door direct bij te dragen aan een opgave in de praktijk. Culturele kracht inzetten in de beroepspraktijk of op de werkvloer tot verwondering, verruimen en vernieuwen. Culturele interventies in de zorg of in de fysieke leefomgeving tot verbeteren en veranderen. De betrokkenen beleven en ervaren de effecten direct. Idealiter zijn de culturele interventies niet eenmalig, worden deze verankerd in reguliere praktijken of processen en zorgen ze voor systeemverandering.

We geven ten slotte enkele algemene bevindingen over de bijdragen aan maatschappelijke opgaven mee:

- Bijdragen vinden zowel op lokale schaal als (inter)nationale schaal plaats en vanuit een grote diversiteit aan kunst- en cultuuruitingen. Zij worden vooral door (producerende) makers en gezelschappen geleverd en minder door presenterende plekken (podia, musea etc.)
- De drie categorieën bijdragen komen afzonderlijk en gezamenlijk voor. Zij hoeven elkaar niet noodzakelijkerwijs op te volgen.
- Het gaat bij deze bijdragen nadrukkelijk niet om het vormgeven van andermans ideeën, een culturele omlijsting of het inkleuren van het plaatje. Het perspectief van de maker staat aan de basis van de culturele bijdragen.

Berenschot

3. Ontwikkelingen en belemmeringen van het verdienvermogen

Dochters van Nino, Theatergroep Oostpool. Foto: Bastiaan Vinkenburg

Op zoek naar de groeipotentie voor de cultuursector

Het onderzoek dat de commissie ons heeft gevraagd uit te voeren gaat over het vergroten van het verdienvermogen van de culturele sector door het leveren van bijdragen aan maatschappelijke opgaven. Dat de culturele sector die bijdragen kan leveren, is in het vorige hoofdstuk zichtbaar gemaakt. In dit hoofdstuk verkennen we wat deze bijdragen kunnen betekenen voor de inkomsten van de sector maar ook welke belemmeringen er worden ervaren bij het vergroten van de inkomsten. Dit hoofdstuk bevat de volgende onderwerpen:

- We laten zien wat de gebruikelijke **geldstromen** richting de cultuursector zijn en hoe deze zich hebben ontwikkeld de afgelopen 15 jaar. Daaruit blijkt dat deze geldstromen nauwelijks toenemen. We beschrijven de belemmeringen voor de groei hiervan. We geven aan waarom de culturele sector niet alleen kan functioneren met private bijdragen maar zeker **publieke financiering** nodig heeft.
- Veel van onze gesprekspartners wijzen erop dat de geldstromen in samenhang moeten worden gezien en elkaar versterken. Zo noemen zij **subsidies randvoorwaardelijk** en noodzakelijk voor het leveren van culturele, maatschappelijke en economische waarde, maar ook voor het leveren van bijdragen aan maatschappelijke opgaven. De andere geldstromen moeten dan ook niet worden gezien als vervanging van publieke financiering zoals subsidies, maar als aanvullende en daarmee elkaar stimulerende stromen.
- Dit onderzoek is erop gericht de 'taart' als geheel te vergroten door bijdragen aan maatschappelijke opgaven. We laten daarom zien uit welke **bronnen** de bijdragen aan maatschappelijke opgaven kunnen worden gefinancierd. We laten zien wat belemmeringen zijn waardoor deze bronnen niet snel toenemen. We doen suggesties hoe deze bronnen beter en meer kunnen worden aangeboord. Daartoe introduceren we het concept van **maatschappelijk opdrachtgeverschap** door bedrijven en maatschappelijke organisaties.
- Wij constateren wel dat het overgrote deel van de financiering van bijdragen aan maatschappelijke opgaven uit **'culturele potjes'** komt. Het betreft met name **regelingen en projectsubsidies** van overheden (rijk, provincies en gemeenten) en rijkscultuurfondsen, zoals het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, het Fonds voor Cultuurparticipatie, het Mondriaan Fonds en het Fonds Podiumkunsten. Maatschappelijke projecten worden mede gefinancierd door **private cultuurfondsen** zoals het VSBfonds en het Prins Bernhard Cultuurfonds. Deze bijdragen zijn van groot belang. Vaak stellen fondsen als eis voor donaties dat er meerdere financiers zijn.
- Wij zien dat de culturele sector maar beperkt toegang heeft tot overheidsfinanciering in **andere domeinen** waar cultuur aan kan bijdragen. Groeipotentie in bredere zin kan, naast hogere inkomsten genereren, ook zitten in het beperken van maatschappelijke kosten. Dat kan publieke bijdragen in het algemeen maar die uit andere domeinen in het bijzonder aan de culturele sector legitimeren.

De vijf geldstromen in de financieringsmix van cultuur

Op basis van de expertise van Berenschot met de financiering van de (gesubsidieerde) culturele sector onderscheiden wij vijf geldstromen in de financieringsmix van de cultuursector:

A) Publieksinkomsten: cultuur als *consumptiegoed*

Inkomsten direct gekoppeld aan afname van cultureel aanbod, bijvoorbeeld in de vorm van tickets, lesgelden en abonnementen.

B) Private bijdragen: cultuur als *goed doel*

Bijdragen in de vorm van donaties, vriendenbijdragen, mecenaat, fondsen en sponsoring, soms in ruil voor tegenprestaties.

C) Subsidies: cultuur als *merit good*

Publieke bijdragen van overheden, vaak subsidies of via regelingen en gelegitimeerd vanuit publieke waarde.

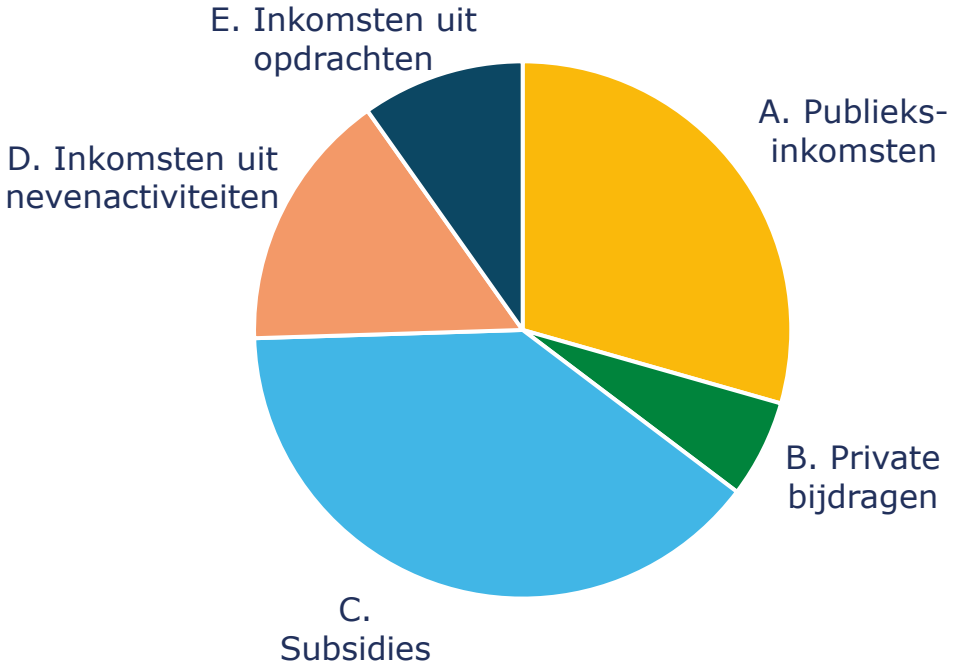
D) Inkomsten uit nevenactiviteiten: cultuur als *asset*

Inkomsten uit commerciële nevenactiviteiten vanuit de culturele voorziening zoals horeca en zaalverhuur.

E) Inkomsten uit opdrachten: cultuur als *dienst*

Inkomsten voor producten en diensten die aan particulieren of andere organisaties worden geleverd, zoals werk in opdracht.

Financieringsmix van de culturele sector

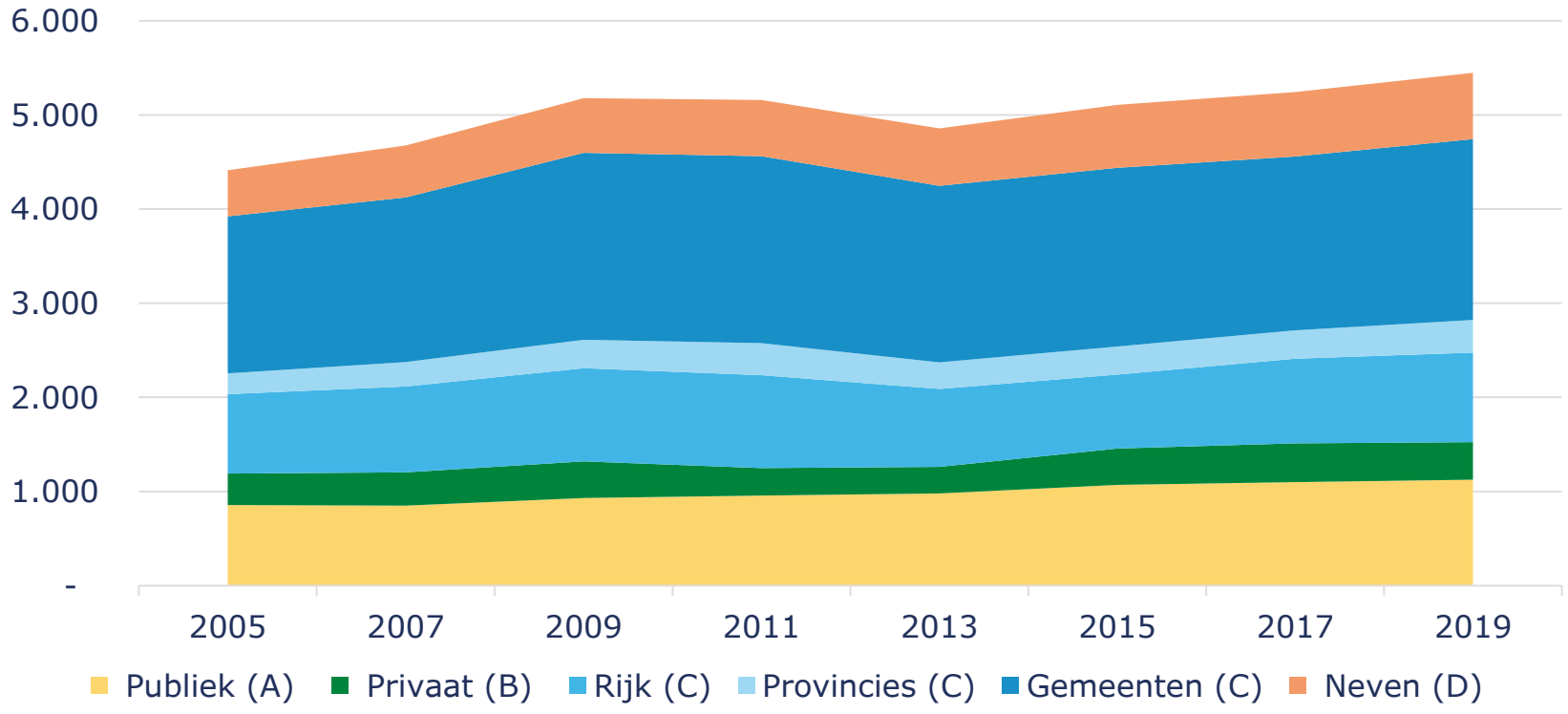

Deze vijf geldstromen vormen samen ‘de taart’ aan inkomsten. Bovenstaande verdeling is willekeurig en illustratief. De uitdaging is om de taart te vergroten in combinaties van deze geldstromen.

De inkomsten van de culturele sector stijgen nauwelijks

De totale inkomsten van de (gesubsidieerde) culturele sector zijn van 2005 tot en met 2019 (het laatste representatieve jaar van de culturele sector voor de coronacrisis) met 22% toegenomen. Ter vergelijking: in die periode zijn het bruto binnenlands product en de totale overheidsuitgaven toegenomen met respectievelijk 48% en 46%, dus meer dan het dubbele. De sterkste groei was tussen 2005 en 2009. Sinds 2009 zijn de inkomsten met nog slechts 4% toegenomen, terwijl sindsdien het bruto binnenlands product (BBP) toenam met 30% en de totale overheidsuitgaven met 14%. Een oorzaak hiervan is dat sinds 2009 de cultuursubsidies met 4% zijn afgenomen. Het aandeel subsidies is gedaald van 62% naar 59%. Deze cijfers tonen niet de gevolgen van de coronacrisis voor de eigen inkomsten.

Inkomsten van de culturele sector naar bron (€ mio, indicatief)

De grafiek illustreert de groei. De getoonde cijfers zijn wel onvolledig en indicatief. Zo ontbreken de inkomsten uit geldstroom E, namelijk inkomsten uit opdracht.

Informatie voor de overige bronnen komt van het CBS (overheidsuitgaven cultuur van rijk, provincies en gemeenten), Boekmanstichting (eigen inkomsten van delen van de culturele sector) en Geven in Nederland (private bijdragen). Binnen deze bronnen zijn de data niet de gehele periode op dezelfde manier verzameld.

Vergroten van culturele geldstromen blijkt uitdagend

Het cultuurteam van Berenschot volgt sinds 2005 nauwkeurig de ontwikkeling van de inkomstenstromen van de culturele sector. Een opvallend gegeven is dat sindsdien de inkomstenstromen op macroschaal nauwelijks zijn toegenomen en ook maar beperkt zijn verschoven. Het gaat hier om de gebruikelijke geldstromen, dus de 'culturele potjes.' We schetsen per geldstroom de ontwikkelingen.

Ondanks de aandacht voor cultureel ondernemerschap zijn de eigen inkomsten **(geldstroom A)** beperkt gestegen. De cijfers zijn ook niet gecorrigeerd voor loon- en prijsindexatie, dus deze toename kan simpelweg het gevolg van inflatie zijn, en niet van marktgroei. Het is opvallend om te constateren dat private bijdragen **(geldstroom B)** nauwelijks zijn gestegen. Ondanks de initiatieven rond cultuurmecenaat (onderdeel van het programma Ondernemerschap van het ministerie van OCW, 2005-2014, inclusief Wijzer Werven) en de Geefwet, zijn de bijdragen van particulieren en vermogensfondsen voor cultuur slechts beperkt toegenomen. Sponsoring lijkt zelfs af te nemen, deels als gevolg van economische teruggang en onzekerheid, deels door herijking van winstbestemming bij bijvoorbeeld banken. Het belang van private fondsen voor de realisatie van culturele projecten is groot, maar de geldstroom eruit neemt beperkt toe.

De subsidies van rijk, provincies en gemeenten **(geldstroom C)** zijn afgenomen tussen 2009 en 2015 en sindsdien weer gegroeid richting het niveau van 2009. Een groot deel van de provincies en gemeenten heeft de beleidskeuzes van het Rijk om te bezuinigen op cultuur gevolgd, al was het effect daarvan pas later en beperkter zichtbaar dan bij het Rijk. Inmiddels besteedt het Rijk meer aan cultuur dan voor de bezuinigingen van 2011, maar wel meer aan programma's en minder aan subsidies voor instandhouding van de sector zelf.

We zien in praktijk dat cultureel ondernemerschap de laatste jaren (afgezien van de coronaperiode) wel vruchten afwerpt waar het de exploitatie van de voorzieningen betreft **(geldstroom D)**. De culturele infrastructuur en *assets* worden in veel gevallen beter benut. Een relatief weinig onderzochte en onderkende geldstroom is die van inkomsten uit opdracht **(geldstroom E)**. Wij introduceren hiervoor de term 'maatschappelijk opdrachtgeverschap'; opdrachten die door maatschappelijke organisaties maar ook door het bedrijfsleven worden verstrekt aan de culturele sector, ten behoeve van het bijdragen aan maatschappelijke opgaven. In dit onderzoek hebben we ook de groeipotentie van deze geldstroom verkend in relatie tot bijdragen aan maatschappelijke opgaven.

Cultuur is maar beperkt met privaat geld te financieren

Publieke financiering is onmisbaar voor de culturele sector, vanwege een aantal kenmerken van de bedrijfsvoering. De lasten van de culturele sector zijn in veel gevallen te hoog om deze structureel met baten uit private bronnen te dekken. We werken beide hier uit.

Lasten van culturele infrastructuur en producties zijn hoog

- Het grootste deel van de kosten voor de culturele infrastructuur betreft vaste materiële lasten zoals huisvesting en organisatie. In de praktijk van grote, lokaal gefinancierde culturele instellingen zoals bibliotheken, theaters en veel musea blijkt 80% of meer van de subsidies nodig voor de voorziening zelf.
- Een andere grote kostenpost voor de culturele sector betreft de personele lasten. Veel makers en medewerkers hebben goede opleidingen genoten. In de culturele sector leert de wet van Baumol dat de stijgende personele kosten, in tegenstelling tot andere sectoren, niet of nauwelijks kunnen worden gecompenseerd door productiviteitsverbetering. Er zijn en blijven op en achter het podium steeds evenveel makers nodig.
- De materiële en personele lasten van het ontwikkelen en realiseren van nieuwe producties maar ook reprises zijn hoog, zeker als deze worden uitgevoerd op locatie, buiten de reguliere culturele infrastructuur. Een locatietheatervoorstelling produceren of hernemen kost al gauw € 200.000 tot € 250.000. Films produceren is nog veel duurder.

Baten uit private bronnen voor cultuur zijn begrensd

- Er zijn grenzen aan de hoogte van prijzen voor de toegang tot culturele activiteiten. Om te beginnen is er prijselasticiteit die meebrengt dat met hogere prijzen (P) er minder kaarten worden verkocht (Q) waardoor P*Q gelijk blijft. Belangrijker is dat hogere prijzen de toegankelijkheid van cultuur beperken. Het kabinet zet juist in op het verlagen van drempels.
- Het bedrijfsleven is maar beperkt bereid om als sponsor te fungeren. Ervaren fondsenwervers geven ons mee dat het gemiddelde bedrijf in het MKB een resultaat op jaarbasis realiseert van € 30.000. Een sponsorbijdrage van € 5.000 is dan ook bijzonder hoog. Het werven van veel kleine sponsors om een grote productie te dekken vergt enorm veel inspanningen.
- Private cultuurfondsen dragen graag bij aan culturele projecten, zeker als deze maatschappelijke impact hebben. Zij doen dit echter niet structureel, maar op projectbasis. De exploitatie van culturele organisaties is niet te dekken met private bijdragen.
- De culturele sector vist bovendien steeds in dezelfde vijvers van lokaal bedrijfsleven en private cultuurfondsen. Het ontbreekt nu vaak aan ingangen naar andere vijvers.

Cultuurfinanciering blijft een zaak van de overheid

Cultuur is van grote betekenis voor de samenleving en wordt gezien als *merit good.* Vanuit het perspectief van publieke waarde dragen de verschillende overheidslagen ook via subsidies en andere publieke middelen bij aan de culturele sector. Diverse gesprekspartners hebben ons kwesties meegegeven die laten zien dat het vergroten van het verdienvermogen niet goed aansluit bij de waardecreatie door de culturele sector. Het neoliberalisme gaat uit dat overal wel een markt voor is. Zo werkt het bij het realiseren van publieke waarde niet. Publieke waarde wordt in beginsel met overheidsgeld gecreëerd, daar betalen private partijen niet (snel) aan mee. Paul Rutten, lector Creative Business, stelt bijvoorbeeld dat een veerkrachtige culturele sector meer gebaat is bij het creëren van een sterkere sectorale samenhang en een bredere maatschappelijke verankering, dan door het optimaliseren van het verdienvermogen van individuele culturele en creatieve bedrijven.

Onze gesprekspartners van binnen en buiten de culturele sector pleiten ervoor dat de overheid vanuit het cultuurbeleid de financiële verantwoordelijkheid houdt voor **de basis** van de culturele infrastructuur, van waaruit door de culturele sector meerwaarde kan worden gerealiseerd. De waarde van de culturele, cultuureducatieve en maatschappelijke activiteiten vormt **de kern**, de essentie waartoe de culturele sector op aarde is. Het bijdragen aan maatschappelijke opgaven wordt door gesprekspartners gezien als **de plus**.

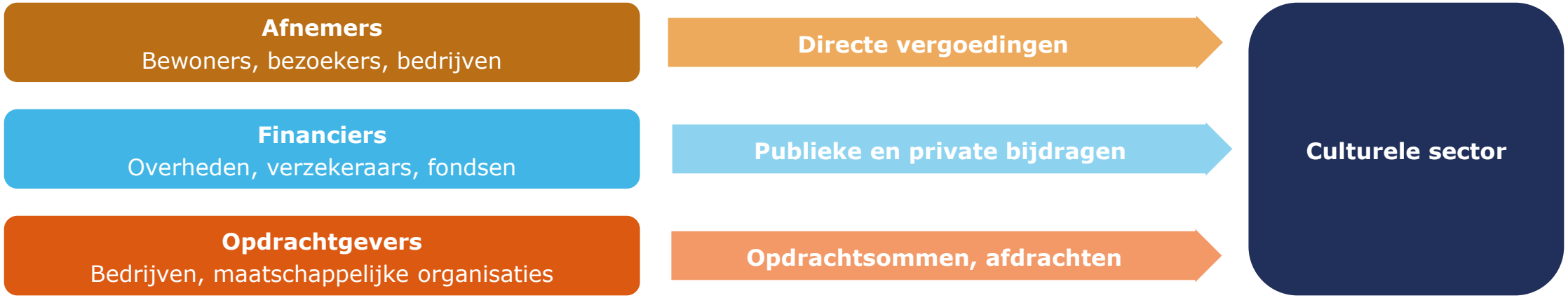
Een groot deel van deze plus, de financiering van culturele bijdragen aan maatschappelijke opgaven, is nu al overheidsgeld. Het betreft met name culturele projectsubsidies, programma's en regelingen van overheden (rijk, provincies en gemeenten) en rijkscultuurfondsen, zoals het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, het Fonds voor Cultuurparticipatie, het Mondriaan Fonds en het Fonds Podiumkunsten.

Als overheden in nieuw cultuurbeleid eisen en criteria gaan opstellen over maatschappelijke bijdragen, komt de vraag op hoe deze bijdrage kan worden getoetst. De publieke financiering van bijdragen aan maatschappelijke opgaven moet immers worden gelegitimeerd. Er wordt dan ook vaak gevraagd naar aantoonbaar effect van cultuur. Dat is gecompliceerd: het betreft vaak wel aannemelijke effecten maar er zijn zelden harde data die de bijdrage aan opgaven onderbouwen. Bovendien gedijen kunst en cultuur bij ruimte en vrijheid. Het opleggen van kaders en regels komt het werken aan creatieve oplossingen niet ten goede. Hier zal rekening mee moeten worden gehouden bij het formuleren van criteria en (prestatie)afspraken. Voor de aanstaande cultuurnota kan worden gekozen om waardering te hebben voor instellingen die goed omgaan met maatschappelijke opgaven, maar het niet algemeen verbindend te verklaren.

Groeipotentie ligt in het stimuleren van andere bronnen

Ons onderzoek is erop gericht de bronnen te verkennen ten gunste van de bijdragen die de culturele sector levert. In het vorige hoofdstuk is getoond dat de culturele sector op veel manieren kan bijdragen aan een breed palet aan maatschappelijke opgaven. We hebben verder geconstateerd dat aandacht voor het verdienvermogen van de culturele sector van belang is, want de sector is financieel kwetsbaar en de groei van inkomsten van de sector blijft sterk achter bij de groei van het bruto binnenlands product. Een belangrijke uitkomst van dit onderzoek is dat het overgrote deel van de culturele projecten en initiatieven die gericht zijn op maatschappelijke opgaven worden gefinancierd uit 'culturele potjes', oftewel geldstromen die al bestemd zijn voor de culturele sector.

Wij zien de grootste kans voor vergroting van het verdienvermogen in het aanboren van bronnen uit andere sectoren, namelijk de sectoren die profiteren van de bijdragen die de culturele sector levert aan de vraagstukken in die sectoren. Aanvullende middelen kunnen komen van directe afnemers van de culturele producten, van overheden en fondsen die publieke en private financiering aan die opgaven besteden en ten slotte van bedrijven en maatschappelijke organisaties die als opdrachtgever voor de culturele sector kunnen optreden. De randvoorwaarden en aanbevelingen in dit onderzoek hebben vooral betrekking op het vergroten van die aanvullende bronnen. Overheden kunnen namelijk een rol spelen in het stimuleren van de inzet van de culturele sector voor vraagstukken in andere domeinen.

Vormen van financiering door bedrijven en organisaties

Afnemen van cultureel product

Een voor de hand liggende vergroting van de geldstroom is het stimuleren van hogere afname van culturele producten.

Een voorbeeld is het afnemen en zelf verdelen van grote hoeveelheden toegangskaarten. Dat kunnen bedrijven en maatschappelijke organisaties doen die er belang bij hebben dat hun medewerkers, partners, kopers en stakeholders via de culturele activiteiten in aanraking komen met de vraagstukken die het bedrijf of de maatschappelijke organisatie raken.

Dit vraagt van culturele aanbieders dat zij zich verdiepen in de thema's die spelen bij bedrijven en maatschappelijke organisaties en de doelgroepen die voor deze partijen relevant zijn. Er zijn goede voorbeelden van (ook reeds bedachte en ontwikkelde) producties die, vanuit het gedachtegoed van de makers, aansluiten bij maatschappelijk relevante thema's.

Opdracht verlenen aan culturele speler

Bedrijven en maatschappelijke organisaties kunnen zich opstellen als opdrachtgever voor culturele producties, die in nauwe samenwerking worden ontwikkeld.

Soms ligt het initiatief bij die partijen. Zij vragen makers om vormen en interventies te ontwikkelen voor vraagstukken waar zij zelf geen oplossing voor weten, of om hun eigen doelen te realiseren, zoals draagvlak verwerven.

In praktijk gaat het initiatief vaak van de makers uit (*unsolicited proposals*), en dat kan ook goed werken, want er is passie voor die ook de opdrachtgever kan inspireren.

Deze vorm vraagt van de partijen dat zij enerzijds hun vraag kunnen articuleren, en anderzijds erop durven te vertrouwen dat de makers en kunstenaars met een resultaat komen dat bijdraagt, linksom of rechtsom, snel of pas later. Ruimte en vrijheid geven is cruciaal, maar betrokkenheid ook; het is een samenspel.

Afdragen aan cultuur

Een derde vorm betreft verplichtingen en vergoedingen aan cultuur door bedrijven en maatschappelijke organisaties.

Te denken valt aan heffingen en afdrachten voor het gebruiken van culturele producten zoals muziek en beeldmateriaal. Daar zijn organisaties als BumaStemra voor. Het kan gaan om investeringsverplichtingen voor streamingsdiensten. De revenuen van de culturele producten ontvangen zij zelf.

Verder moeten bedrijven *social return*-punten verdienen om in aanmerking te komen voor bepaalde aanbestedingen. Het inzetten van culturele partijen kan worden beschouwd en benut als een vorm van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Inzet is mogelijk als *public procurement.*

Uitdaging hierbij is dat deze afdrachten niet slechts worden beschouwd als verplichtingen, maar dat er actief wordt gezocht naar culturele meerwaarde. Anders is het slechts voor (op) de bühne.

Praktijkervaringen rond opdrachtgevers van cultuur

In de praktijk van maatschappelijk opdrachtgeverschap lopen culturele partijen tegen verschillende praktische zaken aan. Het is aan te bevelen om partijen in andere domeinen beter zicht te geven op hoe het werkt of hoe het zou kunnen of moeten werken. We geven voorbeelden op basis van samenwerkingen in de praktijk. Dergelijke inzichten helpen om bruggen te bouwen naar andere domeinen.

Verschillen in percepties

Bedrijven en andere organisaties hebben weinig zicht op de kosten van culturele producties en denken vaak dat die kosten al wel gedekt worden met subsidies. De culturele spelers moeten opdrachtgevers overtuigen substantieel te (co)financieren. Zoals een van de gesprekspartners opmerkte: “de partner stelde zich nogal gierig op, en wij waren nogal gretig, en beide percepties hebben de hoogte van de bijdrage geen goed gedaan.”

Opdracht geven met vertrouwen

Bij een normale opdrachtverlening zijn doelen en resultaten meestal zeer helder. Dat is bij deze vraagstukken onzeker. Het vergt in het geval van opdrachtgevers aan de culturele sector dan ook vertrouwen dat er resultaten komen die niet van tevoren te definiëren zijn.

Beperkende systematiek

Culturele interventies in de zorg hebben geen eigen code (DBC in ziekenhuizen, productcodes bij gemeentelijk gefinancierde zorg zoals jeugdzorg). Dit gebrek aan een code maakt dat de inzet niet te boeken, te declareren en te verantwoorden is.

Professionele erkenning

Alleen (zorg)professionals met de juiste registraties kunnen facturen indienen. Hiermee wordt terecht wildgroei voorkomen. Dit versmalt echter wel de mogelijkheden om culturele interventies te financieren.

Goede deals sluiten

Soms worden *barterdeals* overeengekomen, waarbij bijvoorbeeld de culturele instelling een deel van de bijdrage van elke geworven donateur van een goed doel ontvangt.

Gedeelde belangen

Er zijn vruchtbare samenwerkingen met goede doelen. Ook zij hebben er belang bij dat de vraagstukken waar zij aan werken niet alleen bekend zijn bij bredere groepen in de samenleving maar ook dat tot actie wordt opgeroepen, of dat nu in de vorm van donaties of vrijwillige inspanningen is. De culturele sector wil ook graag bredere en nieuwe doelgroepen bereiken. Deze ambities kunnen elkaar versterken.

Bijdragen in natura

Ook kunnen de assets van partners, zoals gebouwen of plekken in de natuur om niet worden benut voor de culturele producties. Zo zijn cultuurlandschappen soms letterlijke proeftuinen voor opgaven en experimenten. Dit scheelt niet alleen in kosten, het kan ook de beleving van het vraagstuk versterken.

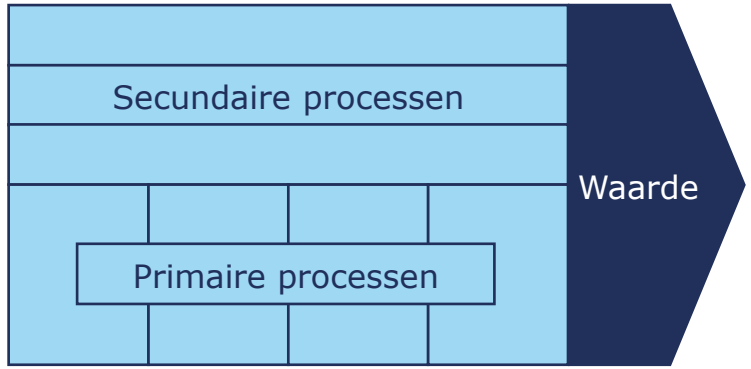
Publieke financiering uit andere domeinen is legitiem

In het geval dat de culturele sector erin slaagt in toenemende mate een bijdrage te leveren aan maatschappelijke opgaven, legitimeert dit hogere publieke bijdragen, ook uit andere beleidsdomeinen. Daarbij zien wij dat het leveren en financieren van bijdragen aan opgaven nadrukkelijk niet alleen een taak en zorg zijn van de culturele sector en de beleidsmakers die zich met die sector bezighouden, maar ook van de andere sectoren. Wij hebben in dit onderzoek daarvoor een aantal argumenten verzameld.

In tegenstelling tot directe waarde en toegevoegde waarde, komen de revenuen van publieke waarde vaak niet direct ten goede aan de culturele sector. Het zijn namelijk andere maatschappelijke domeinen en daarmee andere spelers in de samenleving aan wie de (maatschappelijke of economische) voordelen toevallen. Een praktisch voorbeeld is de zorgsector, waarvan de financiering is ingericht rond diagnose en curatie maar de interventies vanuit de culturele sector vooral bijdragen aan preventie en betekenisvol leven (positieve gezondheid). Het kan dus ook gaan om het beperken van maatschappelijke kosten in de toekomst. Hier verdient de culturele sector echter niet direct aan.

We vergelijken de bijdrage van de culturele sector met de toegevoegde waarde die in het bedrijfsleven wordt gerealiseerd. Een bedrijf heeft volgens het model van Michael Porter een directe waardeketen met inkoop, productie, distributie en verkoop waarbij elke stap waarde toevoegt die (vaak) ruimschoots wordt gedekt uit de opbrengsten van de verkoop. De winst wordt mede geïnvesteerd in secundaire, indirecte processen, zoals marketing en research & development (R&D). R&D levert niet direct geld op maar waarmee toekomstige producten worden ontwikkeld, zodat de waardeketen duurzaam in stand kan blijven.

De culturele sector heeft een eigen waardeketen, inclusief inkoop, productie, distributie en verkoop, die directe inkomsten oplevert. Daarnaast spelen kunst en cultuur een rol in de research & development van waardeketens in andere domeinen. Die rol levert niet direct inkomsten op maar is een investering in de duurzame toekomst van de samenleving. Kunst en cultuur kunnen in die zin worden beschouwd als R&D voor de maatschappij. Juist die creatie van publieke waarde legitimeert volgens ons aanvullende publieke financiering.

Waardeketen van Porter

Berenschot

4. Conclusies en aanbevelingen

Dans op Recept, foto: Christian Kamminga

Aanbevelingen voor overheden op korte en lange termijn

De Vaste Commissie voor OCW van de Tweede Kamer heeft Berenschot gevraagd te onderzoeken op welke manieren de culturele sector kan bijdragen aan maatschappelijke opgaven, waarbij het verdienvermogen van de sector wordt vergroot. De commissie wenst bovendien zicht op randvoorwaarden, inclusief eventuele stelselwijzigingen, die deze bijdragen en de groeipotentie van de sector kunnen bevorderen.

In dit onderzoek is getoond dat de culturele sector op veel manieren kan bijdragen aan een breed palet aan maatschappelijke opgaven. Die bijdragen kunnen bestaan uit bewustwording creëren, handelingsperspectief bieden en direct effect bewerkstelligen. We hebben ook geconstateerd dat aandacht voor het verdienvermogen van de culturele sector van belang is, want de groei van inkomsten van de sector blijft sterk achter bij de groei van het bruto binnenlands product. Het onderzoek heeft een aantal belemmeringen voor de groei laten zien.

Op basis van onze conclusies formuleren wij in dit laatste hoofdstuk negen aanbevelingen met betrekking op het vergroten van aanvullende geldstromen. We hanteren, op verzoek van de voorbereidingsgroep, de volgende driedeling in de aanbevelingen:

1/2/3: Aanbevelingen voor de aanstaande cultuurnota

De eerste drie aanbevelingen betreffen het sturen op randvoorwaarden op korte termijn. Eind juni 2023 voert de Commissie het debat met de staatssecretaris van OCW over de cultuurnota 2025-2028 en de inrichting van de Basisinfrastructuur. In april heeft de Raad voor Cultuur een advies uitgebracht over het aanvraagproces. Wij gaan in op enkele punten uit dat advies, waaronder maatschappelijke betekenis.

4/5/6: Aanbevelingen voor de herziening van het cultuurbestel

De volgende drie aanbevelingen hebben betrekking op de herziening van het cultuurbestel die is voorzien per 2029 en waarvan de voorbereidingen inmiddels zijn gestart. Wij gaan in op de inrichting van publieke financiering voor cultuur en het werken als één overheid. Deze aanbevelingen zijn gericht op alle overheden met een rol in het cultuurbestel, niet alleen het rijk maar ook provincies en gemeenten.

7/8/9: Aanbevelingen voor het activeren van andere domeinen

Met de laatste drie aanbevelingen richten wij ons niet alleen op het werkveld van het ministerie van OCW maar ook op andere overheden en maatschappelijke domeinen. Andere overheden kunnen sectoren waar zij over gaan stimuleren met maatregelen en financiering om de meerwaarde van de culturele sector te benutten voor het aanpakken van brede maatschappelijke opgaven en het aanboren van bronnen.

Opstellen van criteria voor cultuurnota 2025-2028

Het ministerie van OCW geeft op dit moment vorm aan de nieuwe cultuurnota 2025-2028 en laat zich adviseren door de Raad voor Cultuur. De raad heeft in zijn advies van april 2023 zijn licht laten schijnen op de criteria en het aanvraagproces voor de instellingen in de Basisinfrastructuur. Wij lichten deze punten hier nader toe en formuleren daarna onze aanbevelingen aan de hand hiervan.

De raad wil **maatschappelijke betekenis** samen met **artistieke/inhoudelijke kwaliteit** de kern van de beoordeling maken. Meer randvoorwaardelijke criteria zijn toegankelijkheid en bedrijfsmatige gezondheid. Maatschappelijke betekenis, een belangrijk nieuw inhoudelijk criterium, ontstaat volgens de raad wanneer een instelling met haar artistieke en/of inhoudelijke activiteiten bijdraagt aan:

- maatschappelijke vraagstukken (zoals sociaal- maatschappelijke ongelijkheid, cohesie, duurzaamheid, energietransitie) of
- andere maatschappelijke sectoren zoals onderwijs (in de vorm van schoolgebonden educatie), zorg of huisvesting
- relaties met bepaalde doelgroepen, zoals scholieren, bewoners van verzorgingshuizen of bepaalde culturele gemeenschappen

Volgens (het advies van) de raad wordt maatschappelijke betekenis rechtstreeks gecreëerd door de artistieke/inhoudelijke activiteiten. Het gaat dus niet om een ‘toegevoegde waarde’ die ‘mooi meegenomen’ is, maar de twee zijn wezenlijk met elkaar verbonden, stelt de raad. Belangrijk bij de beoordeling van de maatschappelijke betekenis van instellingen is dan ook welk maatschappelijk effect hun artistieke en/of inhoudelijke activiteiten genereren. Mogelijke maatstaven voor de beoordeling zijn de maatschappelijke relevantie van de activiteiten en de duurzaamheid van gekozen samenwerkingen. In zijn ‘Beoordelingskader 2025-2028’ dat nog moet worden opgesteld zal de raad dergelijke maatstaven nader benoemen en specificeren.

De raad stelt verder voor het aanvraagproces voor cultuursubsidies bij het Rijk eenvoudiger en duidelijker te maken. De raad wil in afstemming met de rijkscultuurfondsen minder gedetailleerde programma- en begrotingsinformatie uitvragen ter onderbouwing van de aanvraag. Dit voorstel leidt er waarschijnlijk toe dat de raad zich ook wil beperken in de breedte en diepgang waarin informatie wordt uitgevraagd over maatschappelijke vraagstukken. De raad vindt het tenslotte voor de komende periode belangrijker dat culturele instellingen de ruimte nemen om hun wend- en weerbaarheid te vergroten, dan dat ze een zo hoog mogelijke productie blijven draaien. Dit biedt ruimte voor instellingen om zich minder te richten op kwantiteit en aandacht te besteden aan maatschappelijke meerwaarde.

Aanbevelingen voor de aanstaande cultuurnota (1)

Dit onderzoek heeft laten zien dat het niet vanzelfsprekend is en bovendien complexer en hoogdrempeliger is voor culturele instellingen om aan maatschappelijke vraagstukken bij te dragen. Maatschappelijke vraagstukken c.q. opgaven hebben immers een hoger, meervoudiger en ongrijpbaarder doel. Volgens ons is het verstandig als de raad in de uitwerking van het beoordelingskader de bijdragen aan maatschappelijke vraagstukken nadrukkelijk onderscheidt van het samenwerken met andere maatschappelijke sectoren of het bedienen van bijzondere doelgroepen.

De uitwerking kan er enerzijds toe leiden dat dit criterium preciezer wordt beschreven waardoor het beter hanteerbaar is voor instellingen. Maar hoe specifieker instellingen dit moeten uitwerken, des te ingewikkelder wordt het om er verantwoording over af te leggen, terwijl daar juist vereenvoudiging in gewenst is. Binnen het cultuurbeleid is aandacht nodig voor het verruimen van de mogelijkheden om, als gesubsidieerde culturele instelling, meer en/of andere activiteiten te ontplooien dan degene waarover met de subsidiegevers kwantitatieve prestatieafspraken zijn gemaakt. Deze conclusies leiden tot onze eerste aanbeveling:

1. Creëer experimenteerruimte in de subsidiesystematiek

Wij bevelen aan in de aanstaande cultuurnota ruimte te bieden voor het experimenteren met het bijdragen aan maatschappelijke opgaven. Als zich een opgave of vraagstuk aandient waar een creatieve, waardevolle oplossing voor kan worden ontwikkeld, dan is het bevorderlijk als de instelling of de maker ruimte, tijd en middelen heeft om te werken aan oplossingen. Makers durven immers buiten de lijntjes te kleuren. Dat vereist wel de ruimte om te proberen, te falen, een nieuwe weg in te slaan en alternatieven te verkennen. De bewijslast van culturele interventies zit in ervaring, beleving en getuigenissen. Dat is niet te vangen in een prestatieindicator; bekijk niet de getallen maar de gevallen.

We benadrukken dat deze aanbeveling niet alleen voor het rijk en de Basisinfrastructuur geldt. Ook andere overheden kunnen hiervoor ruimte in de cultuursubsidiesystematiek bieden. Hier komen we in een deel van de volgende aanbevelingen op terug.

Aanbevelingen voor de aanstaande cultuurnota (2)

Aanvullend op de eerste aanbeveling geven wij twee aanbevelingen mee ten behoeve van de aanstaande cultuurnota, waarmee de mogelijkheden voor het bijdragen aan maatschappelijke opgaven worden verruimd voor instellingen die daar kansen in zien.

2. Maak het maatschappelijke mogelijk maar stel het niet verplicht

Het maatschappelijke mag geen dwingende norm worden. Het is heel arbeidsintensief en het moet wel passen bij het profiel van een maker of instelling. Kunst komt vanuit de noodzaak iets te maken, en die noodzaak wordt gevoed door de samenleving. Makers reflecteren op wat er in de maatschappij gebeurt. Het is zeker van belang dat de culturele sector zich goed verhoudt tot de samenleving en ook inspeelt op ontwikkelingen met nieuwe doelgroepen en vraagstukken rond diversiteit en inclusiviteit. Het bijdragen aan maatschappelijke opgaven vraagt echter aanzienlijk meer waar niet iedere maker of instelling op kan inspelen. Deze bijdrage moet dan ook niet dwingend worden opgelegd in algemene subsidieregelingen, maar als één van de manieren worden beschouwd waarop instellingen hun maatschappelijke betekenis kunnen vormgeven. Andere instellingen moeten dat op andere manieren kunnen doen.

3. Financier maatschappelijke (rand)programmering aanvullend

De cultuursubsidies in de Basisinfrastructuur worden direct dan wel via de rijkscultuurfondsen verstrekt ten behoeve van het realiseren van culturele activiteiten zoals voorstellingen en concerten. Wij bevelen aan de maatschappelijke meerwaarde die de culturele sector kan leveren in de vorm van (rand)programmering zoals een nagesprek of een lesprogramma, bovenop het culturele te financieren. Voorzie voor randprogrammering in een andere, aanvullende financieringsstroom, bijvoorbeeld via de rijkscultuurfondsen. In praktijk komt randprogrammering pas tot stand als de culturele productie al ver op streek is, bij gebrek aan fondsen. Ter dekking van risico’s helpt ook een garantiefonds vanuit het rijk voor het ontwikkelen van maatschappelijke (rand)programmering voordat de fondsenwerving rond is.

Als één overheid werken aan een nieuw cultuurbestel

Naast de aanbevelingen voor de korte termijn heeft de Commissie ook aan Berenschot gevraagd om te verkennen hoe de bijdragen aan maatschappelijke opgaven kunnen worden gestimuleerd bij het doorvoeren van de stelselwijziging die op rijksniveau voorzien is en zal leiden tot een nieuw cultuurbestel per 2029. De inzichten en randvoorwaarden die dit onderzoek daarvoor heeft opgeleverd laten duidelijk zien dat het rijk hier niet alleen mee aan de slag kan, maar dat dit in samenspraak moet worden vormgegeven met de andere overheden die een rol hebben in het cultuurbeleid. Daarover doen wij drie aanbevelingen. Deze aanbevelingen komen voort uit twee inzichten die wij eerst toelichten, namelijk het opereren als één overheid en het herzien van cultuurfinanciering vanuit functies.

Berenschot heeft in 2022 in opdracht van het Interprovinciaal Overleg (IPO) onderzoek gedaan naar de positie van provincies in het toekomstig cultuurbestel. In dat onderzoek bleek dat voor het samenspel in het cultuurbestel tussen rijk, provincies en gemeenten het gedachtegoed van de Studiegroep Interbestuurlijke en Financiële Verhoudingen (IFV) onder leiding van Bernard ter Haar over het opereren als één overheid zeer bruikbare elementen bevatte voor het toekomstig cultuurbestel. Deze elementen zijn:

1. De **opgaven** centraal stellen (o.a. door gezamenlijke doelen te formuleren, interbestuurlijke programmateams te vormen en oog te hebben voor de uitvoerbaarheid van beleid)
2. De **regie** versterken (i.e. de binding aan landelijke interbestuurlijke afspraken te versterken), o.a. door te werken met intekenboeken voor maatschappelijke opgaven, regionale samenwerkingsverbanden bottom-up te laten ontstaan en samenwerking te belonen.
3. Gelijkwaardig **partnerschap** nastreven tussen overheden, onder andere door te zorgen voor meer beleidsvrijheid voor provincies en gemeenten (en voldoende financiële middelen).
4. Het gebruiken van eigentijdse **beleids- c.q. sturingsinstrumenten**. Denk aan taakdifferentiatie: vrijwillige afspraken over de taken van provincies en/of gemeenten die echter niet vrijblijvend zijn. En aan specifieke financiële arrangementen en overlegvormen.

Deze elementen sluiten ook aan bij de inzichten uit dit onderzoek en worden dan ook geadresseerd in de aanbevelingen.

Publieke financiering naar functies, óók voor opgaven

Cultuursubsidies zijn noodzakelijk voor het creëren van de gewenste (publieke) waarde van cultuur, omdat de markt en private partijen dit niet kunnen dragen. We schetsen een systematiek voor overheden om subsidies aan cultuur te koppelen aan verschillende functies.

De *basis* – cultureel ecosysteem

Dit betreft de duurzame instandhouding van lokale, regionale en landelijke culturele voorzieningen. We bevelen provincies en gemeenten aan om, samen met het rijk, een langjarig gefinancierde culturele basisinfrastructuur vorm te geven. Een voorbeeld is de gezamenlijke verantwoordelijkheid en inzet van rijk, provincies en gemeenten voor het realiseren van een netwerk van gemeentelijke robuuste bibliotheekvoorzieningen en provinciale bibliotheekondersteuning. Voor de bibliotheekvoorzieningen werkt de overheid toe naar een zorgplicht voor gemeenten en provincies. De zorgplicht kan ook worden ingevoerd op meer onderdelen in het cultuurbeleid, zoals voor cultuureducatieve voorzieningen. In andere landen, waaronder België en Finland, is cultuureducatie voor kinderen wettelijk verankerd.

De *kern* – culturele activiteiten

Vanuit de gelegde basis kan de kern van waar de culturele sector voor op aarde is worden gerealiseerd: de culturele activiteiten, waaronder producties zoals voorstellingen en tentoonstellingen, maar ook educatieve activiteiten zoals cursussen, workshops et cetera. Een groot deel hiervan wordt mede betaald door de bezoekers en deelnemers. Publieke financiering kan financiële drempels verlagen en bovendien de voorbereidingskosten voor het ontwikkelen van culturele producties (ontwerp, montage, repetities) ondersteunen. Via deze activiteiten wordt artistieke, economische en maatschappelijke waarde gecreëerd voor de samenleving, lokaal en op nationale schaal. Voor een deel kan dit projectmatige financiering zijn, maar de sector is ook gebaat bij structurele financiering zoals programmasubsidies.

De *plus* – culturele bijdragen aan opgaven

Waar de vorige twee functies specifiek de ondersteuning van de culturele sector zelf betreffen en dus cultuurbudgetten van overheden, gaat het hier om een bredere publieke financiering van de bijdragen die de culturele sector aan maatschappelijke opgaven levert. Afhankelijk van de vraagstukken die leven in andere domeinen kunnen andere overheden financiering verstrekken voor die bijdragen. Hier kunnen specifieke subsidieregelingen voor worden ontwikkeld, maar ook kunnen bestaande regelingen worden opengesteld voor culturele organisaties en makers. Het helpt om hierbij te ontschotten, minder in hokjes te denken, maar wel cofinanciering uit te lokken. Subsidieregelingen hebben onze voorkeur boven aanbestedingen, gegeven het (experimentele) karakter van culturele bijdragen.

Aanbevelingen voor de herziening van het cultuurbestel

De inzichten uit dit onderzoek, over het opereren als één overheid en de systematiek voor cultuurfinanciering leiden tot drie aanbevelingen met betrekking tot het nieuwe cultuurbestel, waarvoor het rijk met provincies en gemeenten samen aan de lat staat.

4. Stel publieke financiering zeker als basis voor publieke waarde

De waarden die de culturele sector creëert, genereren bredere revenuen voor de samenleving, meer dan alleen voor de sector zelf. Het is niet te verwachten dat private partijen garant zullen staan voor het creëren van publieke waarde door de culturele sector. Vanuit het gedachtegoed van publieke waarde pleiten wij ervoor dat overheden in het cultuurbestel samen financiële verantwoordelijkheid houden voor **de basis** van de culturele infrastructuur, nationaal, regionaal en lokaal. Het instellen van zorgplicht voor verschillende vormen van culturele voorzieningen biedt een wettelijke grondslag hiervoor. Vanuit deze basis kunnen culturele ecosystemen duurzaam gedijen. De meerwaarde van de culturele, cultuureducatieve en maatschappelijke activiteiten vormt **de kern**, de essentie waartoe de culturele sector op aarde is. Het publiek financieren van de bijdragen aan maatschappelijke opgaven door de culturele sector vormt **de plus**.

5. Stimuleer het werken aan opgaven met specifieke regelingen

Overheden kunnen het nemen van nieuwe initiatieven door makers stimuleren en daarmee ontwikkelingen op gang brengen. Belangrijk is om te realiseren dat culturele bijdragen vaak ontwikkelingen in gang zetten waarvan de betekenis pas later beseft wordt door andere domeinen, of waarvan het effect pas later wordt ervaren. Het experimentele karakter is juist een van de meerwaarden van de culturele inbreng, maar die is niet vooraf helder. Door aan het financieren van dergelijke initiatieven voorwaarden te verbinden als samenwerking met partners uit andere domeinen, zet het ook aan tot cofinanciering en wellicht maatschappelijk opdrachtgeverschap. Het Impulsgeldenprogramma van de provincie Noord-Brabant is een goed voorbeeld, maar dit programma staat in die provincie ter discussie.

6. Opereer met provincies en gemeenten als één overheid

Met het oog op het nieuwe cultuurbestel bevelen wij de bij het cultuurbeleid betrokken overheden aan veel meer te gaan opereren vanuit het gedachtegoed van één overheid. Een praktisch voorbeeld hiervan is het volledig op elkaar afstemmen van landelijke en stedelijke cultuurnotaperiodes en aanvragen. Maar ook op beleidsmatig niveau kan samen veel meer worden bereikt. Het rijk kan hierbij het goede voorbeeld geven. Andere overheden kunnen worden gesteund met middelen en desnoods gestuurd met behulp van zorgplichten.

Groeipotentie zit in meer publieke en private bronnen

De laatste drie aanbevelingen van dit onderzoek hebben betrekking op randvoorwaarden die tot een groter verdienvermogen voor de culturele sector leiden. Waar de vorige aanbevelingen betrekking hebben op de verantwoordelijken voor het cultuurbeleid bij overheden, verbreden wij het perspectief naar andere overheidsdomeinen en maatschappelijke sectoren. Hiervoor lichten wij eerst onze conclusies toe. Deze hebben betrekking op het aanjagen van publieke en private financiering, die beide in de aanbevelingen terugkomen:

Publieke financiering vanuit andere beleidsdomeinen

In het geval dat de culturele sector erin slaagt in toenemende mate een bijdrage te leveren aan maatschappelijke opgaven, legitimeert dit hogere publieke bijdragen vanuit andere beleidsdomeinen. Er zijn voorbeelden waarbij deze financiële bijdragen direct ten goede komen aan de culturele sector. Maar de revenuen van publieke waarde die met cultuur in andere sectoren worden gecreëerd komen ook vaak niet ten goede aan de culturele sector. Er zijn diverse *value gaps:* de maatschappelijke en economische voordelen (welzijn en welvaart) vallen namelijk in andere maatschappelijke domeinen en daarmee bij andere spelers in de samenleving. Een praktisch voorbeeld is de zorgsector, waarvan de financiering is ingericht rond diagnose en curatie maar de interventies vanuit de culturele sector vooral bijdragen aan preventie en betekenisvol leven (positieve gezondheid). Het kan evengoed gaan om het beperken van maatschappelijke kosten in de toekomst, waar dus ook een financieel voordeel wordt gehaald in andere domeinen, als effect van de bijdragen die de culturele sector levert.

Private financiering door bedrijven en maatschappelijke organisaties

Wij zien veel potentie voor vergroting van het verdienvermogen in het aanboren van bronnen uit andere sectoren, namelijk de sectoren die profiteren van de bijdragen die de culturele sector levert aan de vraagstukken in die sectoren. Organisaties uit maatschappelijke sectoren en evengoed uit het bedrijfsleven kunnen het profijt dat zij ervaren van de bijdragen vanuit de culturele sector aan hun opgaven, de toegevoegde waarde, kapitaliseren en vergoeden. Wij stellen dat het maatschappelijk opdrachtgeverschap bij organisaties in andere sectoren kan worden aangemoedigd, in het bijzonder organisaties waar maatschappelijke opgaven een grote impact op hebben, in de zorg en in het welzijn maar ook in de landbouw, de woningbouw, de energiesector en dergelijke. De voorbeelden laten zien dat hier groeipotentie zit. Waar het nu over het algemeen de culturele sector is die het initiatief neemt om met creatieve oplossingen te komen, kunnen andere sectoren worden aangespoord om zelf onderwerpen en vraagstukken te articuleren en te agenderen.

Aanbevelingen voor het activeren van andere domeinen (1)

Dit onderzoek heeft laten zien dat het speelveld van maatschappelijke opgaven vaak lokaal is. Bovendien opereren netwerken vaak lokaal en regionaal. Uit dit onderzoek komen dan ook aanbevelingen die ook voor andere ministeries en lagere overheden relevant zijn.

7. Spreek ministeries en overheden in andere domeinen aan

Een veel genoemde oorzaak voor de beperkte groei van inkomsten is dat er voor culturele initiatieven steeds naar de hokjes van de cultuursubsidies wordt gekeken en verwezen. Er is een grote behoefte aan ontschotting. Dat begint al bij het ministerie van OCW zelf. Hoeveel meer middelen komen niet beschikbaar als de culturele sector een beroep kan doen op middelen van heel OCW, dus ook NPO & NWO-gelden? Ook dat is beperkt gedacht. De middelen bij andere ministeries voor maatschappelijke opgaven zijn vele malen ruimer. Er zijn goede voorbeelden, zoals het ministerie van J&V dat een makerscollectief inzet voor veiligheidsvraagstukken. Het ministerie van LNV leek bereid om voorstellingen over ruimtelijke vraagstukken te financieren, maar liep toen aan tegen eigen bureaucratie.

Een goed voorbeeld van samenwerking tussen cultuur en het sociaal domein is de regeling *Samen Cultuurmaken* van het Fonds voor Cultuurparticipatie en het ministerie van VWS, in samenwerking met het ministerie van OCW en het LKCA. Deze regeling is erop gericht de cultuurparticipatie van kwetsbare groepen te stimuleren en zodoende bij te dragen aan een vitale samenleving. In 2022 is door staatssecretaris van Ooijen budget vrijgemaakt voor de *Aanpak Mentale gezondheid: van ons allemaal*. De ambitie was om net als bij cultuureducatie bestuurlijke akkoorden met gemeenten of provincies te realiseren, maar dat is tot op heden niet gelukt.

8. Dicht de *value gaps* tussen waardecreatie en revenuen

Zorg samen met andere overheden dat de waarde die wordt gecreëerd door kunstenaars ook aan hen wordt toegerekend. Voorzie in herverdelingsmechanismen van marktmacht door middel van wetgeving. Bovendien kunnen maatschappelijke organisaties door de ministeries waar zij verantwoording aan afleggen worden aangemoedigd of zelfs verplicht in hun financieringssystematieken drempels weg te nemen voor het verstrekken van opdrachten aan creatieve partijen of voor het vergoeden van culturele interventies. Bij het bedrijfsleven kan worden aangemoedigd voor dit opdrachtgeverschap het R&D-budget in plaats van het marketingbudget aan te spreken. Een voorbeeld waaruit blijkt hoe hard het nodig is om door middel van overheidsmaatregelen te zorgen voor herverdeling van inkomsten, maar ook hoe ingewikkeld het blijkt om dit vorm te geven is zeer actueel, te weten de investeringsverplichting voor streamingsdiensten. Trek lessen hieruit en streef naar simpele, doeltreffende oplossingen die direct aan het beoogde effect bijdragen.

Aanbevelingen voor het activeren van andere domeinen (2)

De onderzoekers verwachten niet dat de andere sectoren zelf makkelijk tot het formuleren van een agenda en het zoeken van passende culturele partners komen. Bovendien vinden partijen als zorginstellingen, woningcorporaties, landbouwcoöperaties niet vanzelf de makers en culturele instellingen. Zij begrijpen ook niet altijd elkaars taal en processen. Lang niet alle (beginnende) makers en culturele instellingen zijn ervaren in opdrachtnemerschap. Zij moeten zich organiseren, vindbaar maken en door de bureaucratie heen komen. Soms krijgen makers te maken met inkopers bij zorginstellingen of zorgverzekeraars die contracten van 30 pagina's sturen, maar dan haken makers af. Vaak ontbreekt voor makers en (kleinere) organisaties de tijd om contacten te leggen, door de bureaucratie heen te komen en tot zaken te komen. Zowel opdrachtgevers als opdrachtnemers moeten in hun rol groeien: maatschappelijke instellingen zijn vaak te *gierig*, maar culturele instellingen zijn vaak te *gretig*. Het blijft daardoor kleinschalig en incidenteel. Wij bevelen alle overheidslagen aan de schakels tussen culturele sector en de maatschappelijke sectoren vorm te geven.

9. Zorg voor nationale, regionale en lokale intermediairs

Er zijn in het land goede ervaringen met intermediairs uit de landelijke, provinciale en lokale ondersteuningsstructuur. Ondersteunende instellingen, landelijk en provinciaal, bundelen ervaring, kennis, expertise en netwerk, bijvoorbeeld op het gebied van kunst in de zorg. Zij kunnen daarmee functioneren als aanjager en intermediair. Zij voorzien partijen uit andere domeinen van kennis over de waarde van kunst en cultuur en bijdragen die makers en culturele organisaties kunnen leveren aan opgaven in andere domeinen, waarmee samenwerking en opdrachtgeverschap wordt gestimuleerd. Bestaande intermediairs zijn overigens ook vaak de uitvoerders van stimuleringsregelingen. Daarbij koppelen zij direct maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven aan de culturele sector. Voorbeelden zijn het LKCA, Kunstloc Brabant en Cultuur Oost. Ook een deel van de provinciale ondersteuningsinstellingen op het gebied van bibliotheken en cultuureducatie richt zich hierop. In het kader van het stimuleren van maatschappelijk opdrachtgeverschap zijn deze rollen erg behulpzaam, zo niet onmisbaar, zowel voor de culturele sector als andere domeinen. Wij bevelen dus aan op meer plekken te voorzien in intermediairs die zich richten op het aanjagen van verbindingen tussen verschillende maatschappelijke domeinen en de culturele sector. Een succesfactor voor samenwerking is nabijheid. Een regionale of lokale benadering hierbij is daarom aan te bevelen.

Berenschot

Bijlagen

1. **Onze gesprekspartners**
2. **Inspirerende bronnen**
3. **Meer voorbeelden**

Nachtwacht FM, PS|theater

Onze gesprekspartners

Externe gesprekspartners	Organisatie
Gerbrand Bas	Federatie Creatieve Industrie
Andries van den Broek	SCP
Robert Quarles van Ufford	Europa Nostra / Kastelenstichting
Peter van den Bunder & Ronald Gijsbersen	Kunstenbond
Henri Swinkels & Ella Kuijpers	Kunstloc Brabant
Claus Verbrugge	Cultuur & Ondernemen
Nicolle van Lith	Cultuurslagers
Judith Huizing	Toneelgroep Jan Vos
Tabo Goudswaard	Sociaal Creatieve Raad
Jeroen Bartelse	Kunsten92 / Taskforce CCS / TivoliVredenburg
Liesbeth Bik	Akademie van Kunsten
Paul Rutten	Creatieve Industrie Hogeschool Rotterdam
Bert Mennings	Limburgs Museum
Hicham Khalidi	Jan van Eijckacademie
Margreet Huizing	Nicole Beutler projects
Hans Biesheuvel	Ondernemend Nederland
Beathe Weckesser	Sustainable Heroes
Pepijn Smit	PS|theater
Suzanne IJsselmuiden	VSBfonds

Voorbereidingsgroep Tweede Kamer
Jorien Wuite (Woordvoerder C&M D66)
Pim van Strien (Woordvoerder C&M VVD)
Kenniscoördinator van de Commissie OCW
Medewerkers Griffie van de Tweede Kamer

Sectorspecialisten Berenschot
Cor Wijn (kunst & cultuur)
Jan-Willem van Giessen (kunst & cultuur)
Lotte van Zuijlen (kunst & cultuur, media)
Sylke Clemens (kunst & cultuur)
Vincent van der Vlies (veiligheid)
Bram Berkhout (onderwijs, sociaal domein)
Floris Bannink (openbaar bestuur)

Inspirerende bronnen

Bronnen die voor dit onderzoek en in dit rapport zijn gebruikt

- Position papers voor rondetafelbijeenkomst van de Vaste Commissie voor OCW in de Tweede Kamer uit 2022
- Coalitieakkoord Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst – Kabinet Rutte 4, 2021
- Meerjarenbrief cultuur, de kracht van creativiteit – staatssecretaris van OCW, 2022
- Advies Aanvraagproces BIS 2025-2028 – Raad voor Cultuur, 2023
- Investeer in cultuur voor iedereen – Raad voor Cultuur, 2021
- Monitor Creatieve Industrie 2019 – Media Perspectives, 2020, met name hoofdstuk 5 dat is gewijd aan de waarde van creativiteit in economische, sociale en maatschappelijke zin.
- Maakkracht – Tabo Goudswaard & Jetske van Oosten, 2022
- Innovatie ontrafeld – Paul Rutten, 2022, blog
- Cultural value project – Arts & Humanities Research Council, 2016
- Positive organizing – Robert Quinn, 2015
- Cultuur herwaarderen – WRR, 2015

Aanvullende inspirerende bronnen

- New Creative Deal, campagne van Kunsten ‘92 en Federatie Creatieve Industrie, 2021
- Kunst met impact, Marjelle Vermeulen & Jacqueline Scheidsbach, Impact Centre Erasmus, P+, Jaargang 21, Week 15, 2023. Tevens artikel in Boekman Extra, 2023
- Pas de Deux; het ruimtelijke samenspel van cultuur en economie in Nederland: een beleidsverkenning – Regioplan, 2017
- De waarde van sport en bewegen, onderzoeken naar de maatschappelijke waarde van sport en bewegen– Kenniscentrum Sport & Bewegen, Karin van der Maat e.a., 2015, met
- Inspiratiegids voor lokaal beleid, preventie, zelfregie en participatie met kunst en cultuur in het sociaal domein – LKCA, 2016
- Who cares? We care! Magazines van Kunstloc Brabant over kunstenaars en zorgprofessionals die samen werken aan betere zorg en positieve gezondheid
- Experimenteren en opschalen, hoe ministeries zoeken naar oplossingen voor maatschappelijke opgaven – NSOB, 2020

Meer voorbeelden van extern gefinancierde bijdragen

Gezelschap / initiatief	Opgave	Vorm	(Co)financiers
Dans op recept	Zorg bij Parkinson	Danslessen	Zorgverzekeraars, Parkinsonstichting
PS|theater	Kansengelijkheid	Live spel en nagesprekken	Bedrijven, gemeenten
Het Dementietheater	Omgang met dementie	Voorstelling Dag Mama	Zorgaanbieders
Toneelmakerij e.a.	Zelfmoord onder jongeren	Voorstelling, lespakketten	Private cultuurfondsen
Breaking barriers building bridges	Integratie van Eritrese jongeren	Kunstworkshops en voorstelling	Stichting Mano, VSBfonds, gemeente Rotterdam
Stichting Formaat Rotterdam	Polarisatie onder jongeren	Participatief theater	NCTV
Leerorkest Heerlen-Noord	Levenskansen van bewoners van achterstandswijk	Samen muziek maken	Nationaal Programma Heerlen-Noord
Nieuwe Helden	Talentontwikkeling jongeren	Podium voor talent en verhalen	FCP, VSBfonds, provincie Limburg
Embrace Nederland	Leefkwaliteit kwetsbaren	Muziek in zorg en sociaal domein	ZonMW, zorgverzekeraars, FCP
Nicole Beutler Projects	Klimaatadaptatie	Dansvoorstellingen in de natuur	Natuurmonumenten
InnoFest	Duurzaamheid etc	Living labs en testen bij festivals	Bedrijfsleven, incubators
Energy meets the arts	Energietransitie	Prijsvraag voor makers	Het Groene Woud, Kunstloc Brabant, gemeenten

Berenschot

Utrecht, juni 2023

Berenschot

www.berenschot.nl/kunstencultuur